

Danko Šourek

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za povijest umjetnosti

Faculty of Humanities
and Social Sciences,
University of Zagreb,
Department of Art History

Ivana Lučića 3
Zagreb, Croatia
dsourek@ffzg.unizg.hr
orcid.org/0000-0001-9255-8682

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC:
726:72-523(497.5 Zagreb)"1800"
72 Menini, A.

DOI:
10.17685/Peristil.67.5

Primljeno / Received:
16. 9. 2024.

Prihvaćeno / Accepted:
28. 3. 2025.

Između baroka i (neo)gotike: Andrea Menini i uređenje zagrebačke katedrale oko 1800. godine

Between Baroque and (Neo)Gothic:
Andrea Menini and the Renovation of Zagreb Cathedral
around 1800

APSTRAKT

Na temelju arhivskih izvora autor sagledava preinake u unutrašnjosti zagrebačke katedrale između 1799. i 1801. godine, koje su obuhvatile uklanjanje središnjeg dijela korske pregrade i premještanje oltara Sv. Križa. Radove, inicirane od strane biskupa Maksimilijana Vrhovca, vodio je kanonik Emerik Karlo Raffay, a izvodio ih je arhitekt Andrea Menini sa suradnicima. Rekonstrukcija izgubljenih elemenata otkriva rane oblike neogotičkoga izraza.

KLJUČNE RIJEČI

Andrea Menini, Alessandro Moretti, barokni oltari, klasicizam, neogotika, zagrebačka katedrala

ABSTRACT

Based on archival sources, the author examines the alterations made to the interior of Zagreb Cathedral between 1799 and 1801, which included the removal of the central section of the choir screen and the relocation of the Altar of the Holy Cross. The works, initiated by Bishop Maksimilijan Vrhovac, were supervised by Canon Emerik Karlo Raffay and carried out by architect Andrea Menini and his associates. The reconstruction of the lost elements reveals early forms of Neo-Gothic expression.

KEYWORDS

Andrea Menini, Alessandro Moretti, Baroque altars, Classicism, Neo-Gothic, Zagreb Cathedral

S izmakom 18. stoljeća dugotrajan proces *organ-skoga* opremanja unutrašnjosti zagrebačke katedrale, doživjevši vrhunac tijekom prethodnih desetljeća, približavao se svojem kraju. Brodovi gotičke građevine, još uvijek na arhaičan način podijeljeni monumentalnom korskom pregradom, bili su ispunjeni množinom od čak trideset oltara, koliko ih je tijekom vizitacije njezine unutrašnjosti 1792. godine bio izbrojao biskup Maksimilijan Vrhovac (1787. – 1827.).¹ Otprilike je istodobno (1792. – 1794.) geometar Franjo Klobučarić načinio detaljan tlocrt crkve (kao prvo vizualno svjedočanstvo prostorne organizacije njezina interijera) koji do danas, uza spomenutu vizitaciju i ranije povijesne opise, ostaje dragocjenim izvorom podataka o *staroj katedrali*² (sl. 1). Naredno (19.) stoljeće bit će, naime, obilježeno sveobuhvatnijim i bržim promjenama,³ te zaključeno velikom obnovom nakon potresa 1880. godine, posve obilježenom umjetničkim senzibilitetom historicizma i kreativnim potencijalom arhitekta Hermana Bolléa.⁴ Dok nam je u opsežnom zapisniku svoje vizitacije ostavio posljednji suvremeni opis pune likovne raskoši i baroknoga sjaja unutrašnjosti katedrale, nekolicinom sažetih ukaza sastavljenih po završenom kanonskom pohodu (1794.), biskup Vrhovac pokrenuo je i nezaustavljiv proces njihova rastakanja: u poglavlju naslovljenom *O Presvetom euharistijskom sakramentu*, pozivajući se, pomalo nejasno, na zaključak IV. *Milanskoga provincijskoga sabora* kako niti jedan oltar u crkvi ne smije biti postavljen nasuprot onom glavnom,⁵ nalaže da se oltar Sv. Križa, koji je dotad stajao pod središnjim dijelom korske pregrade, u osi glavnoga oltara, premjesti u kapelu sv. Ivana Krstitelja (koja je nekoć bila prigradna južnome brodu katedrale). Ujedno određuje i da se biskupska katedra, sa svojega mjesta po sredini kora (tj. korske pregrade), premjesti u svetište (kao i kanonička sjedala), te da se ono na taj način što prije proširi i uredi. U poglavlju posvećenom oltarima, traži se pak što skorije uređenje kapele sv. Ivana Krstitelja, kako bi mogla dolično primiti oltar Sv. Križa.⁶ Poznato je kako je, kao rezultat Vrhovčevih nastojanja, srušen i središnji dio korske pregrade, te je potom, uklanjanjem oltara Sv. Križa koji je pod njom stajao, otvoren slobodan pogled na svetište i glavni oltar (monumentalno ostvarenje gradačkoga kipara Hansa Ackermanna iz 1632., koje će tu ostati sve do vremena biskupa Aleksandra Alagovića, 1832. godine).⁷ U samom svetištu povišena je razina poda, te su iz njega uklonjeni

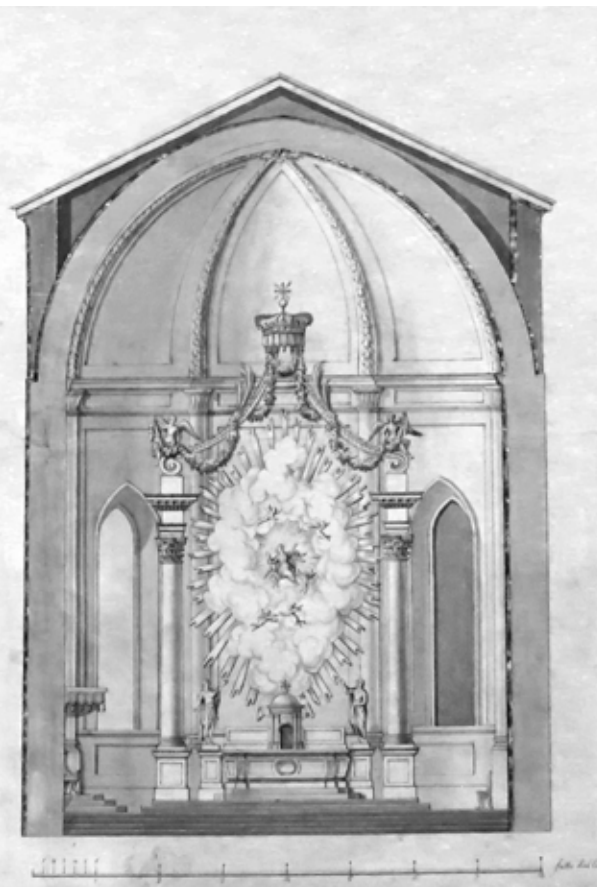
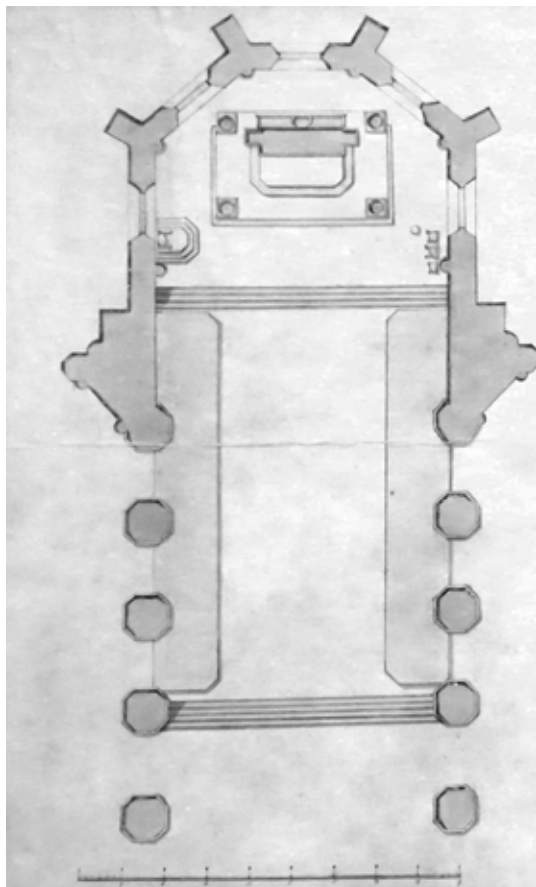
stara kanonička sjedala i biskupska katedra, kao i omanji mramorni oltari Posljednje večere i sv. Luke. Nešto je kasnije sa svojega izvornoga mjesta uklonjen i monumentalni mramorni oltar sv. Mihaela arhandela koji je do tada slobodno stajao na početku glavnoga broda, te je premješten u kapelu prigradenu sa sjeverne strane katedrale. Spomenuti oltar Sv. Križa smješten je, kako je biskup Vrhovac i odredio, u već postojeću kapelu uz južni brod crkve, dotad posvećenu sv. Ivanu Krstitelju.⁸ Čini se kako se premještanju oltara Sv. Križa, ali i rušenju središnjega dijela korske pregrade namjeravalo pristupiti već početkom 1795.: dana 2. siječnja te godine zagrebački je zidarski majstor Ivan Either (Eyther)⁹ sastavio objašnjenje i troškovnik predviđenih radova, priložen drugom tlocrtu katedrale (nastalom prema onom Klobučarićevu), s naznačenim promjenama (uklanjanjem središnjega dijela pregrade, oltara Sv. Križa i biskupske katedre).¹⁰ Ivan Krstitelj Tkalcic (1885.), ne otkrivajući izvor svojega podatka, navodi pak kako je središnji dio empore (tj. korske pregrade) biskup Vrhovac dao porušiti 1799. godine.¹¹ Na tu godinu upućuje i pismo koje je iz Beča, 10. 9. 1799., Maksimilijanu Vrhovcu uputio njegov pouzdanik, barun Josip Izdenczy, savjetnik Dvorske kancelarije i član Državnoga vijeća. Spominje u njemu – između ostaloga – kako mu je bila prosljede na Vrhovčeva predstava o stanovitoj optužbi u vezi „micanja kora u zagrebačkoj stolnoj crkvi,, upućena „presvijetlome nadvojvodi palatinu,, te kako će je on sam iskoristiti u pogodno vrijeme.¹² Ako je biskup Maksimilijan Vrhovac i bio njihov inicijator, protagonisti promjena provedenih u unutrašnjosti stolne crkve bili su kanonik Emerik Karlo Raffay,¹³ koji je, u svojstvu obnašatelja dužnosti kustosa katedrale, kao predstavnik kaptola zacijelo usmjeravao, a svakako nadzirao sve radove, te arhitekt Andrea Menini koji ih je, uz pomoć dobro organizirane radionice, u nešto više od godinu dana u potpunosti proveo. Pisano svjedočanstvo o tim radovima, nažalost gotovo posve izgubljenima u obnovi nakon potresa 1880. godine, pruža nekolicina dokumenata sačuvanih u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, razmotrenih u ovome prilogu.

Do sada poznati podaci o Andrei Meniniju, rodom iz Udina, bilježe njegovu prisutnost u Rijeci, Ljubljani, Varaždinu i Zagrebu. U Rijeci se s njime povezuje projekt obnove reprezentativne Palače šećerane (nakon požara 1785.), a njegov je bora-vak u tom gradu arhivski zabilježen 1786. godine.¹⁴

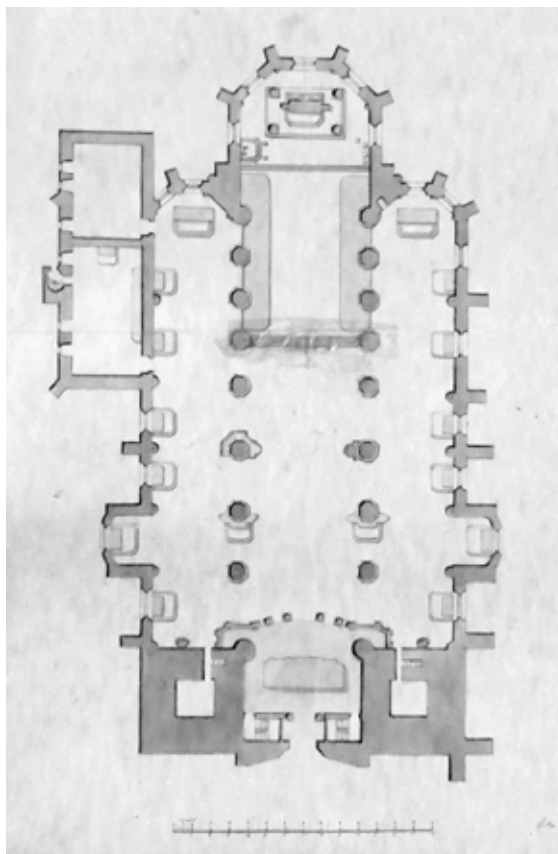
2

Alessandro Moretti,
Prijedlog
preuređenja
svetišta
zagrebačke
katedrale, 1800.,
Zagreb
Alessandro
Moretti, Proposal
for the redesign of
the sanctuary of
Zagreb Cathedral,
1800, Zagreb
(Riznica
katedrale
/ Cathedral
Treasury)

3

Alessandro Moretti,
Prijedlog
preuređenja
unutrašnjosti
zagrebačke
katedrale, 1800.,
Zagreb
Alessandro
Moretti, Proposal
for the redesign
of the interior of
Zagreb Cathedral,
1800, Zagreb
(Riznica
katedrale
/ Cathedral
Treasury)

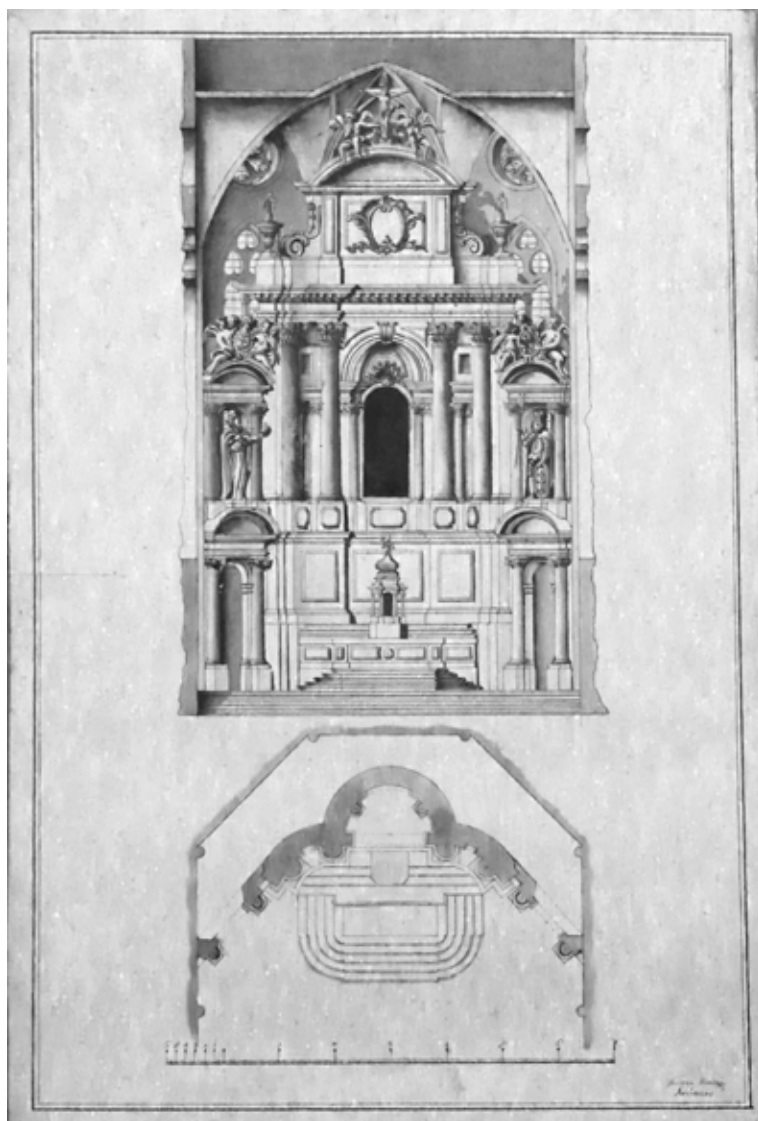

unutar glorijske oblaka i svjetlosnih zraka (sl. 2). Ovdje vrijedi upozoriti na još dva potpisana Morettijeva nacrt iz istoga vremena (1800.), pohranjena u Riznici zagrebačke katedrale.¹⁸ Spomenuti projekt preuređenja središnje apsidi neposredno se, naime, nadovezuje na Morettijev tlocrt stolne crkve koji je, uz uklonjenu korsku pregradu, predviđao podizanje novoga glavnoga oltara i novi smještaj biskupske katedre u svetištu, kao i prigradnju kapele uza sjeverni brod (i preoblikovanje one uz južni), te izgradnju pjevališta nad ulazom u crkvu.¹⁹ Planirao je, usto, i pregradnju sakristije i uklanjanje dijela oltara u brodu (sl. 3). Njegov zasebni nacrt žrtvenika sa središnjim prizorom svetačke apoteoze predstavlja pak ponešto skromniju inačicu prethodno opisanoga oltara namijenjenoga svetištu katedrale,²⁰ no nije sa sigurnošću moguće zaključiti kojoj je crkvi izvorno bio namijenjen. Svakako je, međutim, povezan s planiranom narudžbom biskupa Maksimilijana Vrhovca, jer u njegovu donjem dijelu čitamo sljedeći napis: „Disegno fatto per Sua Eccellenza / Monsignore Maximiliano Wergowak [Sic!] / Ves-covo di Zagabria. // per suo divotissimo Servo / Il Cavaliere de Moretti, / Consilier intimo della Corte

di / Saxe Coburgo Mainon L'anno 1800. "Tajnoviti vitez Moretti ne spominje se u Vrhovčevu dnevniku (*Diarium*), no tijekom 1802. godine zabilježena je njegova korespondencija s „kiparom“ Aleksandrom Morettijem, vezana upravo za podizanje glavnoga oltara u katedrali. Poslije će za isti (neizvedeni) posao Vrhovcu biti preporučan kipar Giuseppe Pisani (tada u službi nadvojvode Ferdinanda Habsburškoga).²¹ Vjerojatno je pritom riječ o talijanskom arhitektu Alessandru Morettiju čija je djelatnost, tijekom devetoga desetljeća 18. stoljeća, zabilježena u Frankfurtu na Majni (1784.) i Berlinu (1787.).²² Naposljetku, u Riznici katedrale čuva se još jedan, nepotpisan i nedatiran, nacrt srodno zasnovanoga oltara (nadvišena volutnim baldahinom nad četiri vitka stupa), koji se u odnosu na ostale izdvaja izrazito klasicističkim oblikovanjem, tj. odabirom dekorativnoga vokabulara.²³

Meninijev prijedlog konvencionalnije koncipiranoga oltara monumentalne klasične (renesansne) tektonike i gotovo baroknoga plasticiteta, snažnije je korespondirao s tradicijom: poput spomenuta Ackermannova ostvarenja trebao je posve zaklanjati začelni zid apside sežući do vrha njezina svoda, a ponavljao je i osnovnu ikonografsku shemu staroga glavnoga oltara (sa skulpturama svetih kraljeva Stjepana i Ladislava u bočnim nišama i Raspećem u zaključku atike) (sl. 4). Na Meninijevu vezu sa zagrebačkim biskupom jasno pak upućuju unosi u Vrhovčevu dnevniku 23., 24. i 26. veljače 1801., u kojima se majstorovo ime pojavljuje u kontekstu popravka *velike bolnice*, odnosno jedne od zagrebačkih ubožnica.²⁴

Neizvedenom zagrebačkom projektu Andree Meninija ovom se prilikom pridružuje i nekolicina drugih, arhivski potvrđenih radova izvršenih za zagrebačku katedralu, koji ga otkrivaju kao glavnoga nositelja opsežnijih intervencija provedenih u njezinoj unutrašnjosti oko 1800. godine. Među računima tadašnjega obnašatelja dužnosti katedralnoga kustosa, zagrebačkoga kanonika Emmerika Karla Raffaya,²⁵ njegovo je ime prvi puta zabilježeno 4. 6. 1798., kada mu je, za obnovu dvaju prozora u svetištu i jednoga u brodu katedrale, bila isplaćena skromna svota od 10 florena (prilog 1).²⁶ Krajem iduće godine povjeren mu je mnogo zamašniji poduhvat preuređenja cjelokupnoga prezbiterija, koji će ga, uz druge intervencije u unutrašnjosti stolne crkve, u Zagrebu zasigurno zadržati sve do početka 1801. godine: dana 16. prosinca 1799. Menini je, naime, sastavio *izračun*

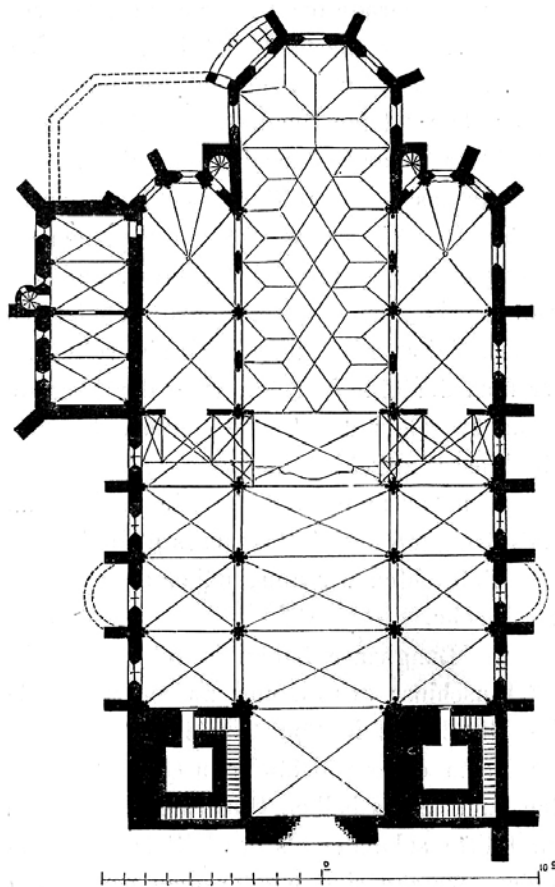

4

Andrea Menini,
Prijedlog
glavnoga oltara
zagrebačke
katedrale, oko
1800., Zagreb
Andrea Menini,
Proposal for the
Main Altar of
Zagreb Cathedral,
c. 1800, Zagreb
(Riznica
katedrale
/ Cathedral
Treasury)

kojim u pet točaka razlaže radove koje se spremao provesti u svetištu, kao i kapelama sv. Ladislava i Blažene Djevice Marije (koje su obuhvaćale bočne apside, te dijelove sjevernoga i južnoga broda) (prilog 2).

Prvo se obvezao rastaviti dva oltara koja su se nalazila u svetištu, te ih ponovno sastaviti „niže” u prezbiteriju, uz dva stupa (gdje su se još uvijek nalazile kanoničke klupe koje će uskoro biti uklounjene). Iako Menini ne spominje njihove titulare, riječ je svakako o mramornim oltarima Posljednje večere i sv. Luke (oba iz 1703.),²⁷ čiji je izvorni, pomalo neobičan položaj, poprečno uza bočne zidove središnje apside, nedugo prije Meninijevih intervencija zabilježen na Klobučarićevu tlocrtu katedrale.²⁸ Njihovu novu poziciju uz par velikih stupaca „na kraju svetilišća” bilježi pak očevdac Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.),²⁹ dok će svoje

5

Otto Dasch,
Unutrašnjost
zagrebačke
katedrale, pogled
na svetište, 1880.,
Zagreb
Otto Dasch,
Interior of Zagreb
Cathedral view
of the sanctuary,
1880, Zagreb
(Muzej Grada
Zagreba / Zagreb
City Museum)

6

Tlocrt
zagrebačke
katedrale
Ground Plan of
Zagreb Cathedral
(izvor / source:
Karl Weiss, *Der
Dom zu Agram*,
13)

današnje mjesto uza bočne zidove sjevernoga i južnoga broda pronaći u obnovi poslije potresa 1880. godine.³⁰ Novi smještaj starih oltara iziskivao je i manje prilagodbe, pa je tako začelnu stranu središnje niše oltara sv. Luke (koja je do tada mogla biti otvorena) trebalo zatvoriti odgovarajućom pločom od bijelog carrarskoga mramora. Također, kako su oba oltara izvorno svojim bočnim stranicama (oltar Posljednje večere desnom, a onaj sv. Luke lijevom) bili prislonjeni uza zidove svetišta, po jedna strana svakoga od njih ostala je neobrađenom. Menini se stoga obvezao izraditi ih po uzoru na postojeće, „od sličnoga mramora i sličnim radom“. Iako u začelju niše oltara sv. Luke danas ne zatičemo ploču od bijelog mramora, po jedna bočna stranica obaju oltara, a vjerojatno i po jedno od njihovih mramornih krilaca (s akantovim granama i andeoskim glavicama), možda su svjedočanstvo ove brižne restauracije s kraja 18. stoljeća. Cijenu opisanih radova u kojima će sudjelovati kamenari (*scarpelini*), glačaoi mramora (*lustratori*), klesar (*tagliapietra*) i zidari (*muratori*), Menini je procijenio na 326, a mramora i drugih potrebnih materijala, kao i metalnih spona,

na dodatnih 229, odnosno 104 florena.

Kao i spomenuti oltari, rastavljena i ponovno sastavljena niže u svetištu, bila je i mramorna balustrada (pričesna ograda), također podignuta (1699.) za velike obnove svetišta krajem 17. i početkom 18. stoljeća.³¹ Teško je sa sigurnošću odrediti njezin izvorni položaj, no po svoj je prilici zatvarala sam završetak središnje apside i tekla između oltara Posljednje večere i sv. Luke, ne dotičući se bočnih zidova. Po njezinu preseljenju, Menini ju je stoga morao prilagoditi punoj širini glavnoga crkvenoga broda, što je namjeravao učiniti dodavanjem dvaju nizova od po osam stupića (balustara), koji su također morali biti nalik onim postojećima.³² Cjelokupan posao premještanja i nadopune ograde bio je procijenjen na 332 florena. Izgled ove ograde (na početku posljednjega travaja glavnoga broda) prije njezina konačna uklanjanja, zabilježen je na više fotografija unutrašnjosti katedrale snimljenih neposredno po potresu 1880. godine, a ponajbolje na onoj Otta Dascha, s frontalnim pogledom na oštećeno svetište³³ (sl. 5). U svetištu su, od spomenute obnove koju je oko 1700. godine poduzeo kanonik - kustos Ivan Znika,

postojale dvije biskupske kripe, prekrivene mramornim pločama s upisanim imenima pokojnika.³⁴ Andrea Menini ih je, kako se čini, spojio nadsvođenim hodnikom kojem se pristupalo stubama. Taj posao, prepušten zidaru i njegovim radnicima, trebao je stajati 171 floren. Kako su u sklopu obnove svetišta, uz rušenje središnjega dijela korske pregrade, bile uklonjene i stare kanoničke klupe, kao i biskupska katedra (sučelice glavnom oltaru, uza začelni zid pregrade), Menini se na tim mjestima, kao i na mjestu također uklonjenoga oltara Sv. Križa (koji je dotad stajao pod središnjim dijelom pregrade) obvezao nadomjestiti popločenja poda. Sam pod u prezbiteriju trebao je povisiti za čak četiri stube, a onaj u svetištu, neposredno pred glavnim oltarom, za jednu. Na isti je način trebao ujednačiti i visine podova bočnih apsida, tj. kapela sv. Ladislava i Blažene Djevice Marije. Razine poda koje su prethodile obnovi nakon potresa 1880. godine zabilježene su na bočnom presjeku stare zagrebačke katedrale koji svojoj knjizi (1860.) priložio bečki povjesničar Karl Weiss,³⁵ prostor svetišta zaista se, postupno, od zone nekadašnje korske pregrade do posljednjega para stupaca, izdizao za četiri stube, a još jedna stuba vidljiva je u dubini središnje apsida. Usprkos ovim promjenama, Menini je trebao zadržati (tj. ponovno upotrijebiti) zatečene ploče od crnoga i bijeloga mramora, te na isti način, uz dodatak žutoga mramora, izvesti i nove dijelove poda prezbiterija. Puna cijena ovih radova iznosila je 3474 florena.

Menini se nadalje obvezao „porušiti dva zida ispod dvaju *korova* u dvjema bočnim kapelama; izvesti po dva stupa i tri otvorena luka za svaki kor; prenijeti dva oltara koji se nalaze pod spomenutim korovima, te ih namjestiti uz dva stupa u ravni s (ostalim) oltarima u crkvi.“ Cijena cijeloga posla, u kojem su, uz obične radnike, također trebali sudjelovati klesar i zidarski majstor, iznosila je 850 florena. Ovaj se navod gotovo sigurno odnosi na odsječke korske pregrade koji su, nakon rušenja njezina središnjega dijela, u katedrali ostali sve do obnove nakon potresa 1880. godine. Na već spomenutom Klobučarićevu tlocrtu vidljivo je kako se pregrada (koja se tada još protezala širinom cijele crkve),³⁶ s prednje strane bila rastvorena arkadom koju je nosilo osam stupova.³⁷ Začelna strana ove arkade bila je zatvorena punim zidom,³⁸ s po jednim prolazom koji je vodio u bočne kapele (sv. Ladislava i Blažene Djevice Marije) i dva (sa svake strane oltara Sv. Križa) koja su vodila u prostor

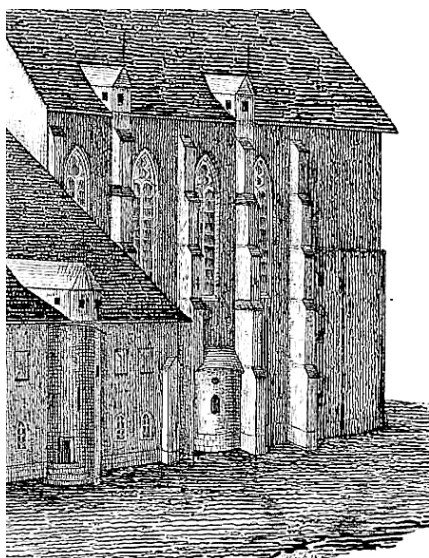
7

Hinko Krapek,
Unutrašnjost
zagrebačke
katedrale, pogled
na kapelu
Blažene Djevice
Marije (južna
apsida), 1880.,
Zagreb

Hinko Krapek,
Interior of Zagreb
Cathedral, view
of the Chapel of
the Blessed Virgin
Mary (south apse),
1880, Zagreb

(Muzej Grada
Zagreba / Zagreb
City Museum)

svetišta. Pred zidom su, od sjevera prema jugu, stajali oltari sv. Doroteje, sv. Franje Asiškoga, Sv. Križa, sv. Jeronima i Svetih deset tisuća vojnika. Menini je, dakle, nakon već ranije provedenoga uklanjanja cijeloga središnjega dijela pregrade (i oltara Sv. Križa), namjeravao porušiti i začelne zidove njezinih odsječaka u bočnim brodovima, te ih, putem tri lučna otvora rastvoriti prema spomenutim kapelama. Sudeći prema tlocrtu katedrale koji 1860. godine donosi Karl Weiss, umjesto planiranih arkada s po tri luka, bio je proširen tek postojeći središnji otvor pred svakom od kapela (sl. 6). Izgled jednoga od njih (sa zašiljenim nadvojem, nalik lukovima arkade) koji je južni brod povezivao s kapelom Blažene Djevice Marije, ostao je zabilježen na fotografiji Hinka Krapeka (1880.)³⁹ (sl. 7). Zbog proširenja ovih otvora očito je ipak bilo potrebno preseliti mramorne oltare sv. Franje Asiškoga (1780.) i sv. Jeronima (1783.), koji su s mjesta zabilježenih na Klobučarićevu tlocrtu,⁴⁰ pomaknuti prema središnjem brodu, ispred četvrtoga para velikih stupaca, gdje ih u opisu katedrale spominje i Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.).⁴¹ Nakon potresa 1880. godine oba

8

Zagrebačka
katedrala, detalj
pogleda na
sjeverni brod
s kapelom
sv. Mihaela
arkandela

Zagreb Cathedral,
detail of the view
of the north aisle
with the Chapel
of St. Michael the
Archangel
(izvor / source:
Ivan Kukuljević
Sakcinski,
*Prvostolna
crkva
zagrebačka*,
1856.)

su oltara premještena u župnu crkvu sv. Ivana Krstitelja na Novoj Vesi u Zagrebu (1884.), gdje se nalaze i danas.⁴²

Menini se na kraju obvezao nabaviti sav potreban materijal (mramor, živi kamen za temelje, vapno, pijesak, sve vrste drva, željezo) osim opeka, te je odredio konačnu cijenu radova od čak 6374 florena. Dokument je datirao (16. prosinca 1799.) i svojim potpisom potvrdio kanonik Emerik (Karlo) Raffay, potpisan kao *pro-custos*, odbivši međutim predviđeni trošak od 888 florena za dio materijala, pa će arhitektu naposljetku biti isplaćeno ukupno 5486 florena. Posljednju isplatu Menini je primio 22. 6. 1800., te je vjerojatno kako su do tada svi radovi bili i završeni.

***

Usporedo s opisanim radovima, tj. početkom 1800. godine, bile su izvedene i dvije pjevnice (*orche-stre*) nad korom (tj. odsječcima nekadašnje korske pregrade), koje nisu bile predviđene ranije dogovorenim poslovima (prilog 3). U kratkoj bilješci navedene su tek isplate Meninijevim suradnicima, zaposlenima na njihovu podizanju: za četrdeset i pet radnih dana *mistro* Carlo Brignoni i Zuane Canciano primili su po 38:15, dok je Antoniju Bertonu za isto razdoblje isplaćeno 22:30 florena. Giusppe Bernek je, pak, za trideset i pet radnih dana primio 17 florena, a sve je isplate, 13. 2. 1800., svojim potpisom potvrdio sam Menini. Zanimljiva je pritom zabilježena zagrebačka prisutnost majstora Carla Brignonija, gotovo sigurno istovjetna sa *Carlom Brinonijem* kojega je, 27. 10. 1798., Menini izbavljao iz varaždinskoga zatvora.⁴³ Izvedeni radovi nažalost nisu precizirani, no možda je riječ o dvije

konzolno istaknute galerije (*empore*) nad krajevima odsječaka korske pregrade,⁴⁴ vidljive na već spomenutoj fotografiji Otta Dascha (1880.).⁴⁵ Tu se razabire i izgled njihovih ograda, pilastrima podijeljenih na manja polja, zaključena jednostavnim vijencima i ispunjena preklopljenim zašiljenim lukovima, a za pretpostaviti je kako su bile izrađene od lakšega materijala, tj. drveta ili štuka.

***

O manjim radovima, tj. troškovima tijekom ovoga razdoblja (izrada pedeset portatila, nabavka dasaka za skele i potrebnoga gipsa) svjedoče majstorov račun i dvije priznanice iz travnja i svibnja iste godine (prilozi 4, 5, 6), a ubrzo po završetku i konačnoj isplati opsežnih radova u svetištu, Andrea Menini novim se izračunom sastavljenim 29. lipnja 1800. obvezao u katedrali iz temelja podići kapelu, nasuprot onoj Sv. Križa (prilog 7). Nova će kapela dijelom biti građena kamenom preostalim od rušenja u crkvi (koji će obraditi klesar), a dijelom opekam, te će oblikovanjem svoda i luka posve nalikovati spomenutoj kapeli Sv. Križa. Bit će u cijelosti popločana mramorom, s crnim i bijelim ovalom (*mandrolom*), kao kod prethodne kapele. Također će na za to predviđeno mjesto prenijeti „oltar sv. Ivana” (uz napomenu o potrebnim popravcima zbog lako lomljivih komada mramora), te rastaviti i u novoj kapeli ponovno sastaviti oltar sv. Mihaela, kojem će ukloniti četiri stražnja stupa. Konačno, na mjestima gdje su se izvorno nalazila dva spomenuta oltara načiniti će novo mramorno popločenje poda. Svi opisani radovi stajali su 1800 florena, koji su Meniniju bili isplaćivani u obrocima, do 24. 8. 1800.

Na podizanje nove kapele u drugom traveju sjevernoga broda katedrale prvi upućuje Ivan Krstitelj Tkalčić (1885.), te ga, ne navodeći izvor podatka, opisuje riječima: „Prije godine 1801. stajao je pod tim prozorom [trećim, u pogledu od svetišta] visoki mramorni oltar sv. Ivana Nepomučkoga, koji je odavde premješten bio u južnu crkvenu ladju, a to s toga, jer su tada probušili ovdje zid, da prizidju crkvi kapelicu, u koju prenesoše izpod današnjega velikoga pjevališta stojeći ondje oltar bl. D. Marije.”⁴⁶ Iako se u njegovoj središnjoj niši nalazila skulptura *Immaculate*, potonji je mramorni oltar izvorno bio posvećen sv. Mihaelu Arhangelu, čiji je kip stajao u njegovu gornjem dijelu. Bio je podignut 1726. godine sredstvima kanonika Mihaela Vrbanića,⁴⁷ a Klobučarićev tlocrt bilježi njegov neobični izvorni smještaj: kao slobodnostojeću strukturu posred srednjega broda u

blizini glavnoga ulaza. Premještanjem u prigrađenu kapelu izgubio je svoj prvobitni paviljonski izgled (sam Menini spominje uklanjanje četiriju „stražnjih stupova”), kao i dio kiparske opreme pripisane mletačkom kiparu Alviseu Tagliape-tri,⁴⁸ a nakon potresa 1880. godine bit će prenesen u župnu crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Žakanju nedaleko Ozlja (1883.).⁴⁹ Također mramorni oltar sv. Ivana Nepomuka, koji je izvorno stajao na mjestu ulaza u novopodignutu kapelu, bio je pak podignut između 1774. i 1783. godine.⁵⁰ „Predviđeno mjesto” na koje ga je preselio Andrea Menini bilo je, kako saznajemo iz kasnijega Kukuljevićeva i Tkalčićeva opisa, ono uza zid trećega traveja južnoga broda (pod drugim prozorom, u pogledu od svetišta, kako to navodi Tkalčić),⁵¹ gdje je pak zamijenio drveni oltar sv. Jakoba (posljednji puta spomenut u protokolu vizitacije biskupa Maksimilijana Vrhovca 1792. godine).⁵² Nakon potresa 1880. godine ovaj je oltar bio darovan župnoj crkvi sv. Ivana Nepomuka u Glini, te je teško stradao u njezinu razaranju tijekom Domovinskoga rata.⁵³ Klasicistički detalj na stipesu njegove menze: jednostavna rozeta flankirana uskom lisnatom girlandom (vidljivi na fotografiji iz 1939.),⁵⁴ dopuštaju pritom pomisao o njihovu nastanku upravo u vrijeme (prvoga) premještanja oltara 1800. godine.

Vanjski izgled Meninijeve kapele bilježi litografija zagrebačke katedrale otisnuta na naslovnom listu Kukuljevićeve monografije o prvostolnoj crkvi (1856.): u neuobičajenom pogledu sa sjeveroistoka jasno se ocrtava niska prigrađnja segmentnoga tlocrta, utisnuta između drugoga i trećega kontrafora sjevernoga broda, visinom zida prelazeći razinu njihove prve okapnice (sl. 8). Kapela koja joj je, kako je iz Mennijeva izračuna vidljivo, služila kao uzor, bila je pak, između nasuprotnoga para kontrafora južnoga broda, prigrađena još sredinom 17. stoljeća troškom protonotara Kraljevstva Ivana Zakmardija (koji je u njoj bio i pokopan). Ta je kapela izvorno bila posvećena sv. Ivanu Krstitelju,⁵⁵ čiji se drveni oltar tu posljednji puta, već „u posve zapuštenom stanju” („in stato omnino desolato”), spominje u zapisniku Vrhovčeve vizitacije katedrale (1792.).⁵⁶ Po rušenju središnjega dijela korske pregrade u nju je premješten mramorni oltar Sv. Križa, rad ljubljanskoga kipara Francesca Robbe, dovršen 1756. godine (nakon 1880. premješten u crkvu Sv. Križa u Križevcima).⁵⁷ Do njegova je premještanja u nekadašnju kapelu sv. Ivana svakako moralo doći prije 28. 6.

1800., jer se u Meninijevu izračunu kapela već spominje pod novim patrocinijem (S. S. *Crocefisso*). Pa ipak, za sada poznati podaci ne potvrđuju da je naš arhitekt bio zadužen i za taj posao.

***

Već 23. 8. 1800., dan prije no što će primiti posljednju isplatu za radove na kapeli sv. Mihaela, Andrea Menini novim se ugovorom obvezao izraditi mramorne „oltariće” sv. Doroteje i Svetih deset tisuća mučenika (prilog 8). Oba su trebala biti izrađena prema nacrtu (koji za sada nije pronađen), uz djelomičnu upotrebu mramora preostalog nakon rastavljanja dotad slobodnostojećega oltara sv. Mihaela arhandela i njegova ponovna postavljanja u novoj kapeli. Istim je ugovorom predviđena i izrada mramornih balustrada pred kapelama Sv. Križa i sv. Mihaela, sve uz predviđenu cijenu od 1700 florena. Ugovor je supotpisao kanonik Emerik (Karlo) Raffay, te majstoru odmah isplatio 100 florena, dok mu je ostatak iznosa isplaćivan u tjednim obrocima, zaključno s 30. 9. 1800.

Na tlocrtu geometra Franje Klobučarića oltari sv. Doroteje i *Četrdesetorice okrunjenih vojnika* ucrtani su pod arkadnim hodnikom na sjevernom, tj. južnom kraju korske pregrade,⁵⁸ a na istim ih mjestima (kao oltare sv. Doroteje i Deset tisuća vojnika) opisuje i vizitacija biskupa Maksimilijana Vrhovca (1792.). Oba oltara tada su imala kamenu, odnosno zidanu menzu i drvene retable.⁵⁹ Mramorne oltare koje je na istim mjestima postavio Andrea Menini kratko spominju Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.) i Ivan Krstitelj Tkalčić (1885.), nepovoljno ocijenivši njihove

⁹ Ivan Standl, Unutrašnjost zagrebačke katedrale – pogled na kapelu Sv. Križa (izvorno sv. Ivana Krstitelja), 1880., Zagreb

Ivan Standl, Interior of Zagreb Cathedral, view of the Chapel of the Holy Cross (originally St. John the Baptist), 1880, Zagreb (Muzej Grada Zagreba / Zagreb City Museum)

oltarne pale.⁶⁰ Potonji pisac navodi pritom kako su bili podignuti početkom 19. stoljeća, opisujući ih kao „oniže”. Njihova skromna kiparska oprema potjecala sa drugih, starijih altarističkih cjelina: na oltaru sv. Doroteje stajali su mramorni kipovi sv. Josipa i sv. Mateja s oltara sv. Mihaela arkanđela,⁶¹ a na onom Deset tisuća mučenika svetih kraljeva Stjepana i Ladislava koji su izvorno krasili mramorni tabernakul glavnoga oltara (1705. – 1706.).⁶² Oba oltara bila su uklonjena tijekom obnove katedrale nakon potresa 1880. godine, te se njihovim arhitektonskim dijelovima (koji su mogli uključivati dva para stupova preostalih nakon preseljenja oltara sv. Mihaela) zagubio svaki trag, dok su četiri mramorne skulpture danas pohranjene u zagrebačkom Dijecezanskom muzeju. Izgubljene su i mramorne balustrade koje je Menini postavio pred kapelama uz sjeverni i južni brod katedrale. Ona pred kapelom sv. Križa ostala je, međutim, zabilježena na fotografiji Ivana Standla (1880.),⁶³ geometrijskom strogoćom oblika i jednostavnom izmjenom crnog i bijelog mramora svjedočeći klasicističkom ukusu svojstvenom vremenu svojega nastanka (sl. 9).

***

Još prije završetka opisanih poslova, 12. rujna 1800., Andrea Menini sastavio je izračun troškova radova za katedralu, neobuhvaćenih ranijim ugovorima, u punom iznosu od 454,36 florena (prilog 9). Iz njega saznajemo kako je u prethodnom razdoblju izveo dva malena potporna luka (*piccoli archi soffitati*) s četiri bočne lunete uz lukove malih korova pod pjevnica (*orchestre*); u kapeli Sv. Križa klesanim kamenom nanovo načinio dva prozora i nad njima dva okula (*rotunde*); porušio i ponovno načinio pola svoda (s tri lunete) u istoj kapeli, te razgradio njezino staro krovšte i izveo ga iznova. U kapeli sv. Ladislava porušio je dvije oltarne menze i ponovno ih podigao uza zid sakristije, a u onoj Blažene Djevice Marije rastavio i uza zid ponovno podigao mramorni oltar, izvršivši na njemu nužne popravke. Izveo je i marmorizirane krajeve (*fianchini*) mramornih oltara sv. Franje i sv. Pavla koji su se nalazili pod korovima, te u prezbitariju isklesao dva stupa i povezao ih s devet čeličnih spona. U istom je dokumentu zabilježio i druge radove, tj. manje troškove (šest dnevnica pri iskapanju jame za gašenje vapna, dnevnicu za neimenovanu ženu koja je pomagala pri gašenju vapna, postavljanje i rastavljanje skela za slikare), te, na posljetku, čišćenje cijele crkve od prašine i paučine (potonji posao stajao je čak 45 florena).

10

Hinko Krapek, Unutrašnjost zagrebačke katedrale, pogled na svetište i sjeverni odsječak korske pregrade, 1880., Zagreb
Hinko Krapek, Interior of Zagreb Cathedral, view of the sanctuary and the northern section of the choir screen, 1880, Zagreb (Muzej Grada Zagreba / Zagreb City Museum)

U Meninijevu računu spomenute potporne lukove moguće je prepoznati u paru šiljatih lukova koji se naziru na unutrašnjim stranama odsječaka korske pregrade na jednoj od Krapekovih fotografija svetišta katedrale (1880.),⁶⁴ dok su na drugoj⁶⁵ dobro vidljivi završni lukovi sjevernoga odsječaka pregrade, koji se upiru o središnji poligonalni stupac (sl. 10). Njihove raspone bilježe pak bočni presjeci stare katedrale: na onom priloženom knjizi Karla Weissa (1860.) prikazan je sjeverni odsječak s dva jednaka interkolumnija,⁶⁶ dok presjek bečkoga arhitekta Friedricha von Schmidta iz 1878. godine, na unutrašnjoj strani južnoga odsječaka otkriva dva zašiljena luka neujednačena raspona: istočni širega, a zapadni užega.⁶⁷

Među spomenutim intervencijama u kapeli Sv. Križa (nekadašnjoj kapeli sv. Ivana Krstitelja) pozornost privlači podatak o preoblikovanju dvaju prozora i otvaranju dvaju okula. Meninijevu intervenciju pritom posve rasvjetljava fotografija Otta Dascha s pogledom na vanjski zid južnoga broda katedrale (1880.):⁶⁸ na segmentno povijenom zidu bočne kapele (u pogledu s jugozapada) jasno je vidljiv zazidani izvorni otvor lučnoga nadvoja, te unutar njega izveden manji prozor zašiljena zaključka. Poviše njega, u istoj osi, kameno je zide

11

Otto Dasch,
Zagrebačka
katedrala, pogled
na južni brod
s kapelom Sv.
Križa (izvorno sv.
Ivana Krstitelja),
1880., Zagreb
Otto Dasch, Zagreb
Cathedral, view
of the south aisle
with the Chapel
of the Holy Cross
(originally St. John
the Baptist), 1880,
Zagreb
(Muzej Grada
Zagreba / Zagreb
City Museum)

12

Otto Dasch,
Unutrašnjost
zagrebačke
katedrale, pogled
na južni brod
i unutrašnjost
kapele sv. Križa
(izvorno sv.
Ivana Krstitelja),
1800., Zagreb
Otto Dasch,
Interior of Zagreb
Cathedral, view of
the south aisle and
the interior of the
Chapel of the Holy
Cross (originally St.
John the Baptist),
1800, Zagreb
(Muzej Grada
Zagreba / Zagreb
City Museum)

perforirano kružnim okulom, ponavljajući, u reduciranom obliku, karakterističnu shemu gotičkih prozora središnje apside katedrale (sl. 11). Na fotografiji istoga autora s pogledom na interijer južnoga broda,⁶⁹ na začelnom zidu kapele nazire se pak drugi (jugoistočni) par jednako oblikovanih prozora, a gotovo je sigurno da su na jednak način bili izvedeni i prozorski otvori kapele koju je (kao pandan onoj Sv. Križa) Menini iz temelja podigao uza zid sjevernoga broda katedrale.⁷⁰ Spomenuta Daschova fotografija otkriva i izgled velikoga i zašiljenoga ulaznoga luka kapele, koji svojom širinom znatno nadilazi onaj ucrtan na Klobučarićevu tlocrtu (sl. 12). Uzmemo li u obzir i činjenicu kako se u Vrhovčevoj vizitaciji na tom mjestu spominju vrata s elegantnim mramornim dovratnikom, zatvorena željeznom rešetkom,⁷¹ vjerojatno je kako je i ovaj otvor bio oblikovan u sklopu Meninijevih intervencija.

Izvorni položaj i titulare oltara koje Menini spominje u kapeli sv. Ladislava, a čije su menze bile porušene i ponovno podignute uza zid sakristije (tj. uza sjeverni zid same kapele), također bilježi Klobučarićev tlocrt: riječ je o žrtvenicima posvećenima Svima svetima i sv. Pavlu apostolu koji su, svojim poledinama prislonjeni uza završetke nizova

korskih klupa, stajali na zapadnom kraju kapele.⁷² Njihov historijat (ne otkrivajući svoje izvore) prenose povjesničari katedrale Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.) Ivan Krstitelj Tkalcich (1885.),⁷³ a više o njima bit će rečeno u nastavku teksta.

Očito zahtjevniji zadatak od ponovnoga podizanja menza dvaju oltara u kapeli sv. Ladislava, za što je Meniniju bilo isplaćeno 20 florena, bilo je premještanje i popravak neimenovanoga mramornoga oltara u kapeli sv. Marije: posao koji je stajao čak 110 florena. Uz monumentalni drveni oltar Blažene Djevice Marije u dnu južne apside (djelo kipara Ivana Komersteinera nastalo između 1686. i 1688. godine),⁷⁴ u ovoj su se kapeli nalazila još dva oltara: onaj sv. Marije Magdalene, izrađen od štuka i, kako je vidljivo iz Klobučarićeva tlocrta, prislonjen uza južni zid,⁷⁵ te onaj svetih Kuzme i Damjana, poledinom prislonjen uza završetak niza korskih klupa na sjevernoj strani kapele.⁷⁶ U Vrhovčevoj vizitaciji potonji je oltar opisan kao mramorni, sa slikom dvojice titulara postavljenom između dvaju manjih mramornih stupova, te manjom slikom Blažene Djevice Marije s grbom i (posthumnim) napisom osnivača, kanonika Matije Slovenčića, te godinom 1673. Slovenčić je, po svoj prilici dao podići drveni oltar, a onaj noviji,

mramorni (na kojem je zadržana starija Bogorodičina slika), napis na bazi menze datirao je u 1720. godinu i povezivao s drugim donatorom: kanonikom Stjepanom Škrlecom.⁷⁷ Iz kasnijega Kukuljevićeva (1856.) i Tkalčićeva (1885.) pisanja saznaje se kako je oltar, po uklanjanju korskih klupa, bio smješten uz južni zid kapele sv. Ladislava (do starih kamenih sjedala Čazmanskoga kaptola),⁷⁸ odakle je uklonjen nakon potresa 1880. godine. Kako obojica autora u osnovi ponavljaju opis oltara iz vremena Vrhovčeve vizitacije, nemoguće je odrediti karakter Meninijevih intervencija, no iz relativno visoke cijene preseljenja i „nužnih popravaka“ (110 florena) moguće je naslutiti njihov ponešto zamašniji opseg. Prema navodima nekih pisaca, oltar je, nakon 1880. godine, bio prenesen u novopodignutu župnu crkvu Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini,⁷⁹ no suvremeni dokumenti to ne potvrđuju, a sva sačuvana oprema granešinske crkve pripada razdoblju njezine izgradnje (1885. – 1886.) prema projektu arhitekta Hermana Bolléa.⁸⁰

U kratkoj opasci o oltarima sv. Franje i sv. Pavla, koji su se nalazili ispod korova, te su njihovi bočni dijelovi trebali biti doradjeni (vjerojatno štukom) i potom marmorizirani, Menini je načinio malenu pogrešku. Očito je, naime, kako se radilo o tu

13	14
Radionica Andree Meninija, <i>Oltar sv. Pavla</i> (danas sv. Ivana Krstitelja) iz zagrebačke katedrale, 1801., Zagreb, župna crkva sv. Petra apostola Workshop of Andrea Menini, Altar of St. Paul (today St. John the Baptist) from Zagreb Cathedral, 1801, Zagreb, Parish Church of St. Peter the Apostle	Radionica Andree Meninija, <i>Oltar Sviju svetih</i> (danas sv. Barbare) iz zagrebačke katedrale, 1801., Zagreb, župna crkva sv. Petra apostola Workshop of Andrea Menini, Altar of All Saints (today St. Barbara) from Zagreb Cathedral, 1801, Zagreb, Parish Church of St. Peter the Apostle

smještenim, već spomenutim, oltarima sv. Franje Asiškoga i sv. Jeronima (a ne sv. Pavla), koji su prethodno bili neznatno pomaknuti prema sredini crkve, tj. postavljeni ispred četvrtoga para velikih stupaca glavnoga broda. Budući da su se prije toga o iste stupce dijelom oslanjali svojim bočnim stranama, oltar sv. Franje lijevom, a onaj sv. Jeronima desnom, one su, postavši posve vidljivima uslijed novog smještaja, morale biti doradene. Pregledom spomenutih oltara (u crkvi sv. Ivana Krstitelja na zagrebačkoj Novoj Vesi) nisu međutim pronađeni tragovi ove intervencije, pa je vjerojatno kako su Meninijevi „fianchini marmorizzati“ predstavljali tek manje, kasnije uklonjene dodatke.

Moguće je pretpostaviti kako je veliko čišćenje katedrale, zabilježeno na kraju Meninijeva računa od 12. 9. 1800., obilježilo i kraj intervencija u njezinoj unutrašnjosti. Mjesec i pol kasnije, 31. listopada, *purgar* iz Vlačke ulice, Jurica Ilić, znakom križa potvrdio je primitak 14 florena i 15 krajcara „od g[osz]p[o]dina Imbro Raffay ztolne czirkve zagrebchke canonika y pro-custossa, za izvasanye od ztolne czrikve kamenye, zemlyu, y druga nepotrebná“,⁸¹ čime su uklonjeni i posljednji tragovi opsežnih radova. Što je sve kao „nepotrebno“ tom prilikom „izvezeno“ iz katedrale, preostaje nam tek sa žaljenjem nagađati.

***

Za sada posljednji poznati dokument povezan s Meninijevim radovima u zagrebačkoj katedrali njegov je račun za radove neobuhvaćene prethodnim ugovorima, sastavljen 29. prosinca 1800. (prilog 10). Iz njega saznajemo kako je, u sklopu preuređenja svetišta, porušio i „piramidu” u kojoj su se čuvala sveta ulja (staro svetohranište iz vremena biskupa Osvalda Thuza),⁸² te za istu svrhu preuredio dvije niše, dodavši im dvojica vratašca i zatvorivši ih klesanim kamenom. Također u prezbitariju, podigao je zid sa stražnje strane (novopostavljenih) kanoničkih sjedala, dok je u kapeli sv. Ladislava rastavio i ponovno sastavio barokni portal sakristije,⁸³ povišivši ga za jednu stubu (svakako zbog provedenoga povišenja razine poda). Uz druge, manje važne radove, među kojima treba istaknuti podizanje i rušenje skela uz orgulje na koru, koje su poslužile slikarima, kao i za postavljanje grba (vjerojatno biskupskoga),⁸⁴ zabilježio je i troškove pozlate na oltaru Sv. Križa, marmorizacije unutrašnjosti kapela Sv. Križa i sv. Mihaela, kao i izvedbe vanjskoga naliča potonje kapele, sa završnim premazom uljanom bojom (*stucco impastato con olio*). Marmorizirani zapadni zid u unutrašnjosti kapele Sv. Križa, s imitacijom mramornih uklada i polja, nazire se na spomenutoj fotografiji Ivana Standla.

***

Datumom zadnje isplate za navedene radove, 14. 2. 1801., zaključuje se Meninijev dokumentirani angažman u zagrebačkoj katedrali, no iako o tome za sada izostaju sigurne arhivske vijesti, s njime je moguće povezati i do danas sačuvane mramorne oltare sv. Pavla apostola i Sviju svetih, podignute, prema pisanju Ivana Krstitelja Tkalcića (1885.) početkom 19. stoljeća, tj. 1801. godine.⁸⁵ Kako je već istaknuto, među Meninijevim računima zabilježen je podatak o podizanju njihovih menzi uza sjeverni zid kapele sv. Ladislava, a ukoliko se u slučaju izrade njihovih nastavaka radilo o privatnim narudžbama (Tkalcić spominje „nepoznatoga dobrotvora” oltara sv. Pavla), nije je ni trebalo formalno dogovarati s kanonikom-kustosom. Nakon potresa 1880. godine ovi su oltari bili darovani župnoj crkvi sv. Petra apostola u Vlaškoj ulici u Zagrebu,⁸⁶ gdje se, s novim titulama i oltarnim palama (*Sv. Ivana Krstitelja*, tj. *Krštenja Kristova*, te *Sv. Barbare*), nalaze i danas⁸⁷ (sl. 13 i 14). Njihovi vitki i naglašeno plošni oltarni nastavci izdižu se nad jednostavnim, kvadratnim stipesima čije su čeone strane ukrašene

15

Nepoznati kipar, Andeoske glavice, sredina 18. st.

(?), oltar sv. Pavla (danas sv. Ivana Krstitelja) iz zagrebačke katedrale, 1801., Zagreb, župna crkva sv. Petra apostola

Unknown Sculptor, Angel heads, mid-18th century (?), Altar of St. Paul (today St. John the Baptist) from Zagreb Cathedral, 1801, Zagreb, Parish Church of St. Peter the Apostle

četverolisnim medaljonima zasječenih vertikalnih stranica, s apliciranim motivima grčkoga križa iz kojega izbijaju svjetlosne zrake. Glavnine nastava tvore izdužena, lučno zaključena polja oltarnih pala, uokvirena plitkim i širokim pilastrima i jednostavno profiliranim arhivoltima od bijeloga mramora, pred čijim su tjemenima aplicirani parovi krilatih andeoskih glavica. Ispred širokih pilastara, dosežući visinu oltarne niše, uspinju se parovi vitkih stupova s kompozitnim kapitelima od bijeloga mramora. Neprekinuto, jednostavno profilirano grede s obratima u osi stupova odvažne visoke atike, omedene parovima jednostavnih mramornih stupaca. Unutar njih, uokvirene pravokutnim mramornim okvirima smještene su izvorne atičke pale (s prikazima *Putovanja sv. Pavla*, odnosno *Svete Uršule i jedanaest tisuća djevice*). Kao posvemašnji pandani, oltari se razlikuju tek bojom korištenoga mramora (dominantno crvenoga na nekadašnjem oltaru sv. Pavla, a žutoga na onom Sviju svetih), te oblikom zaključnoga zabata: trokutastoga na prvom i segmentnoga na drugom oltaru. Polja timpanona obaju zabata ispunjena su karakterističnim kriškastim motivima, jedinim dekorativnim naglaskom ovih klasicistički oblikovanih cjelina, koji u sjećanje prizivaju rješenja mletačkoga *settecenta* prisutna u opusu arhitekta Giorgija Massarija.⁸⁸ Na spomenutim se oltarima sačuvanim u zagrebačkoj crkvi sv. Petra apostola nalaze i jedini skulpturalni elementi koje je moguće dovesti u vezu s

Maninijevim aktivnošću: dva para krilatih andeoskih glavica, apliciranih pred tjemnom lukova okvira oltarnih pala. Iako je u svoj nacrt glavnoga oltara katedrale uključio i kiparsku opremu (uz spomenute asistentske skulpture svetih kraljeva Stjepana i Ladislava, te Raspeća, na njemu vidimo i dva para anđela s grbovima,⁸⁹ te još jedan par koji oplakuje Raspetoga u vrhu oltara), čini se kako tijekom svojega boravka u Zagrebu nije mogao računati na pomoć kipara u mramoru.⁹⁰ Na njegove mramorne oltare sv. Doroteje i Deset tisuća Mučenika bili su, kako smo vidjeli, postavljeni stariji mramorni kipovi s oltara sv. Mihaela (*Sv. Josip* i *Sv. Matej*), odnosno tabernakula glavnoga oltara (*Sv. Stjepan* i *Sv. Ladislav*). Mramorne kipove „što su stajali negda u svetišću na starom oltaru biskupa Ergeljskog“ (vjerojatno također uz tabernakul s početka 18. stoljeća) Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.) spominje i na oltaru sv. Pavla,⁹¹ a čini se kako onaj Sviju svetih nikada nije dobio svoje asistentske skulpture. Moguće je stoga da su i parovi andeoskih glavica na potonje oltare dospjeli s nekih drugih, starijih altarističkih cjelina (ne nužno u Zagrebu). Lica anđelića na arhivoltu nekadašnjega oltara Sviju svetih pokazuju, naime, određene srodnosti s analognim ostvarenjima kipara Antonija Michelazzija (Gradisca d'Isonzo, kršten 1. 11. 1707. – Rijeka, 18. 9. 1771.), prije svega parom na čeonjoj strani stipesa oltara Sv. Križa (1742.) u nekoć zornoj crkvi Marijina Uznesenja u Rijeci,⁹² kao i onima koje je riječki majstor izveo na reljefnom stipesu svojega oltara sv. Jurja i bl. Augustina Kažotića (1741. – 1746/49.),⁹³ za sada jedinoga dokumentiranoga djela za zagrebačke naručitelje (sl. 15).

***

Daljnje i za sada posljednje vijesti o Andrei Meniniju potječu iz burnih godina Napoleonskih ratova, tj. kratke epizode Ilirskih provincija (1809. – 1813.) koje su obuhvaćale i dio ozemlja banske Hrvatske, te vojne granice južno od Save. Dana 20. 6. 1810. biskup Maksimilijan Vrhovac u svoj je dnevnik zabilježio izvještaj franjeveca Andrije Dorotića, u kojem se, između ostaloga, „kao sumnjivca prokazuje graditelja Andriju Meninija, koji se slobodno svuda kreće i opet vraća u Karlovac“.⁹⁴ Isti Dorotić, kao protivnik francuskih vlasti i čelnik tajne policije na hrvatskoj granici,⁹⁵ 14. 12. 1810. biskupa je izvjestio da „Menini širi okolo kako je u Beču izbio prevrat.“⁹⁶ Končno, 6. ožujka 1811. Vrhovac je zabilježio kako je Dorotićev izvještaj o Meniniju („da namjerava

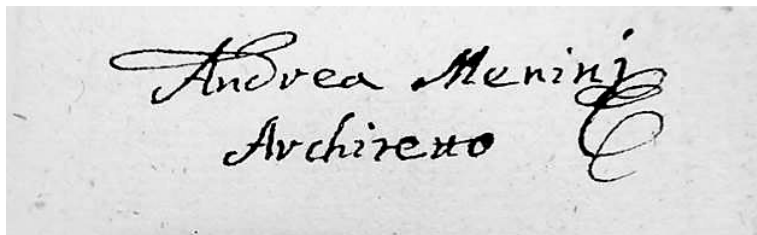
prijeći u Slavoniju, a uz to da nedolično govori o ugarskoj naciji“) poslan barunu Hageru.⁹⁷ Mogući odgovor Franza Hagera (Haagera) von Allentsteiga, tadašnjega potpredsjednika Vrhovnoga dvorskoga ureda za redarstvo i cenzuru (*Obersten Polizei- und Zensurhofstelle*),⁹⁸ kao i daljnja sudbina Andree Meninija (očito prokazanoga kao simpatizera Francuza), ostaju pak nepoznatima. Trag svakako vodi do Ilirskih provincija, možda upravo Karlovca, grada u kojem je arhitekt očito boravio i gdje se, između 1803./4. i 1819. godine, opetovano spominje njegov prezimenjak, zidarski majstor (tj. brigadni zidarski palir) Johann Menini (Meniny; Menniny)⁹⁹ (sl. 16).

***

Meninijeva prisutnost u zagrebačkoj katedrali ostavila je tek rijetke vidljive tragove: crtež njezina glavnoga oltara, iako neizveden, planiranim dimenzijama predstavlja možda najambiciozniji klasicistički projekt te vrte u našoj povijesnomjetničkoj baštini, a srećom sačuvani oltari sv. Pavla i Sviju svetih (danas u crkvi sv. Petra apostola) važnu i rijetku dionicu klasicističke altaristike u zagrebačkom kontekstu. Spomen na one brojnije, vremenom zametene tragove, sačuvan je u arhivskim izvorima, povijesnim opisima i dragocjenim fotografijama „stare“ katedrale. Menijeve intervencije u njezinoj unutrašnjosti, mada nepovratno izgubljene, poticajne su pak s dva aspekta, nesumnjivo čvrsto povezana sa željama, tj. likovnim htijenjem njegovih naručitelja (biskupa Maksimilijana Vrhovca, ali i kanonika Emerika Karla Raffaya). Prvi se očituje u skrupuloznom (ili možda tek utilitarnom) odnosu prema starijim djelima zatečenim u crkvi: Menini tu povremeno preuzima funkciju svojevrsnoga restauratora koji preslaguje, popravljiva i dopunjava starije barokne dijelove crkvenoga namještaja (oltare, pričesnu ogradu, portal sakristije). U svjetlu kasnije sudbine unutrašnjosti katedrale i njezine opreme, ostajemo pritom gotovo impresionirani odlukom kojom su dva najraskošnija barokna oltara (onaj Sv. Križa i onaj sv. Mihaela arkandela), koje je iz funkcionalnih razloga valjalo ukloniti s njihovih izvornih mjesta, bila smještena u zasebnim nasuprotnim kapelama uza bočne brodove crkve. Spomenute kapele dovode nas do drugog, zanimljivijega vida obnove unutrašnjosti katedrale oko 1800. godine: kao i dodaci na odsječcima korske pregrade, bile su, naime, oblikovane (tj. preoblikovane) u (neo)gotičkom duhu koji se jasno očitovao u obliku njihovih prozora i ulaznih lukova.

Niz umjetničkih narudžbi 17. i 18. stoljeća, u katedrali zaopočet impresivnim ostvarenjima „između gotike i baroka“,¹⁰⁰ zaključio se tako novim kreativnim suživotom baroknih i (neo)gotičkih oblika. Klasicističko oblikovanje, zacijelo najbliže arhitektoru osobnom senzibilitetu, ostalo je pritom gotovo posve zatomljeno (nedvojbeno je prisutno tek u mramornim balustradama pred spomenutim kapelama, te strogim oblicima sačuvanih oltara sv. Pavla i Sviju svetih). Čini se, međutim, kako je ova rana pojava historicizma tj. romantične neogotike do sada ostala neprepoznatom u relevantnim pregledima. Još je Anđela Horvat (1960.) prvu pojavu historicizma (tj. upravo neogotike) u Zagrebu povezala s narudžbama biskupa Aleksandra Alagovića (1829. – 1837.): uklanjanjem staroga glavnoga oltara u svetištu i nabavkom monumentalne slike *Uznesenja Marijina* bečkoga slikara Josepha Zieglera (1833.), tj. izgradnjom neogotičkoga pjevališta na zapadnoj strani srednjega broda (1835.). Drugi neogotički zahvat autorica povezuje s (nad)biskupom Jurjem Haulikom (1837. – 1869.), a onaj treći, pod vodstvom Hermana Bolléa, s nadbiskupima Josipom Mihalovićem (1870. – 1891.) i Jurjem Posilovićem (1894. – 1914.).¹⁰¹ Ljubo Karaman (1963.) ovo me pridodaje i Morettijev „plan rekonstrukcije u barokno-klasicističkom stilu“ (1800.),¹⁰² koji i Olga Maruševski (1987.) ocjenjuje kao klasicistički, ističući kako se tim neizvedenim projektima „započelo, ili bolje reći nastavilo, unošenje recentnog stila u gotički prostor, kao što se događalo i u baroku.“¹⁰³

Iako je već i Morettijev prijedlog preuređenja svetišta, kako se čini, predviđao probijanje novih šiljatolučnih prozora (nešto nižih od onih postojećih), izvedeni zahvati Andree Meninija u unutrašnjost su katedrale nedvojbeno unijeli elemente (neo)gotičkoga oblikovanja. Na srodni je motiv, pišući o kapeli dvorca u Stubičkom Golubovcu (1806.) koja je „nadsvođena bačvastim svodom i osvijetljena šiljato završenim prozorima, već u duhu neogotike“, upozorio Vladimir Marković (1975.; 1995.),¹⁰⁴ a, pridodavši joj primjer obližnjih Stubičkih toplica (1811.), na ranu pojavu neogotičkih oblika unutar dominantno klasicističkih cjelina povezanih s narudžbama biskupa Maksimilijana Vrhovca uputio je Andrej Žmegač (2016.).¹⁰⁵ U istu je skromnu, ali i pomalo začudnu skupinu ostvarenja, kao za sada prve primjere, moguće ubrojiti i (nažalost izgubljene) Meninijeve radove u zagrebačkoj katedrali (1799. – 1801.).

16

Potpis arhitekta
Andree Meninija
(NAZ, AEM /
Archdiocesan
Archives in
Zagreb / fasc.
XIX., nr. 23)

Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom *Modeli naručiteljstva. Naručitelji, umjetnici i publika u Zagrebu u 17. i dugom 18. stoljeću* [IP-2022-10-3190].

PRIOLOG 1:NAZ, AEM, fasc. XIX., nr. 23
(4. lipnja 1798.)

Conto.

Per le restauracioni fate in due finestre nel
presbiterio, e una nella chiesa del Rispetabile
cappitolo di Zagabria.Per li lavori de muratore, e manovali in tutto -
f[iori]ni 10: -Andrea Menini
architetto

Zagabria 4. Giugno 1798.

PRIOLOG 2:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 101
(16. prosinca 1799. - 22. lipnja 1800.)

Calcolo.

Per far diversi lavori nella veneranda chiesa
cattedrale di questa Rispetabile cappitolo di
Zagabria.Articolo primo. Disfar li due altari che orra sono
nel' presbiterio, e trasportarli piu ingiù appoggiati,
a due collone della chiesa dove orra esiste le sedie
dei R. R. signori canonici, qual in sud[ett]i due
altari convie farssi li seguenti lavori.All' altar di S. _____ si deve
fare unna pietra di marmo bianco di Carrara
della grandezza della palla, per otturare la palla
d' adietro di detto santo.Piu alli sudetti due altari conviene farssi
due fianchi, cioè per caduno fiaco, che essendo
appoggiato al muro, detto fianco non è lavorato;
e deve esse fatti detti fianchi simili alli due altri,
con simili marmi, e simile lavoro, con rimessi in-
tagli etc., come pure scavar, e far la fondamenta
per li sudeti.Posti in opera, e terminati a dovere mi obli-
gio io sottoscritto di far tutto questo per la so-
lla fatura dei scarpelini, lustratori, e per quanto
apartiene al' arte del' tagliapietra, e muratori,
per le fondamenta etc., il tutto terminato ado-
vere per il prezzo di _____ f[iori]ni 326: -
Per li sudeti per li marmi, et altri materiali
ocorenti alli tagliapietra, e lustratori _ // 229: -
Per far legar li sudeti marmi _____ // 104: -
Suma in tutto _ _ f[iori]ni 659: -Art[icol]o secundo. Disfar il balaustro nell' pre-
sbiterio, ed trasportarlo piu abasso, slungar-
lo quanto è la larghezza della nave dimezza della
chiesa, cioè farli danovo due balustrate simili
a quelli che si ritrovano presentemente con otto
collonelle per cadauna, ed unn' altra collonella
che manca, due basse, e due cimase, con due
pilastri nel fondo, ed trasportar anco tre sca-
lini dove sopra verà postato il sudeti balaustro.
Il tutto per la fatura dei scarpelini, lustratori, emuratori perfeconata a dovere, e posto inope-
ra di sola fatura _____ f[iori]ni 186: -
Per li marmi, et altri materiali ocorenti alli ta-
gliapietra, e lustratori _____ // 122: -
Per la legatura dei sudeti marmi _____ // 24: -
Suma in tutto _ _ f[iori]ni 332: -Art[icol]o terzo. Dove sono li due sepolcri de
monsignori vescovi, far la scavazione della terra,
per la distanza de un sepolcro, a l' altro, per dar
comunicazione alli sudetti sepolcri, col fare due
muri tutto al' ungo, come pure il volto ed ottu-
rare li due volti dei due sepolcri dove orra esiste
le pietre, col farli al disotto due porte de comu-
nicazione, da un sepolcro all' altro, parimente
formar unna scala per dissender ed poner in
opera la pietra dell' sepolcro, come pure ri-
meter il pavimento. Il tutto di solla fatura del
muratore, e manovali _ _ _ f[iori]ni 171: -Art[icol]o quarto. Far tutti li pavimenti che
manca sotto le sedie, che si doverà cavar dadietro,
le sedie dei R. R. signori canonici nelle due ca-
pele latteralli, come pure nella nave di mezo, nel
corro dove essiste il trono de monsignor vescovo,
ed le sud[ett]e sedie dei R. R. signori canonici.
Nel presbiterio, e dove orra si ritrova l' altare dell'
Croceffisso etc. portar dentro la terra occorente,
dal cortile della veneranda chiesa, in sud[ett]a
chiesa, per inalzar il pavimento del coro dei su-
detti R. R. signori canonici, all' altezza de quatro
scalini, e quel pavimento che rimane del coro all'
altezza di un scalino, come pure alla sudetta al-
tezza di un scalino inalzare li due pavimenti delle
due capelle laterali, per formar tutto un piano,
col pavimento orra detto dell' S. S. Croceffisso,
ed' inconsequenza detti pavimenti saranno tutti
disfati, e rovinati a rimettere a dovere.Le pavimenti che si faranno novi devono es-
sere simili a quelli, che ora esistono, con marmo
bianco, e nero, e quel pezzo che mancherà nel
presbiterio, con marmo bianco, nero, e giallo.
Tutti questi lavori mi obligo di darli terminati a
dovere per la sola fattura per quanto appartie-
ne alli lavori di scarpelini, lustratori, muratori,
e manovali per _____ f[iori]ni 2060: -
Per li marmi, e altri materiali necessari per li ta-
gliapietra, e lustratori _____ // 1214: -
Per le legature de detti marmi _____ // 200: -
Suma in tutto _ _ f[iori]ni 3474: -Art[icol]o quinto: Demolire li due muri sotto
li due corri alle due capelle latterali, col formarli
due collone per cadauno corro, ed tre archi aperti
parimente per cadauno corro, trasportare li due
altari che sono sotto li sudetti corri, ed appogiar-
li alle due collone in linea dei altari della chiesa.
Tutto questo mi obligo di fare per la solla fatura
del tagliapietra, muratore, e manovali per _ _ _
_____ f[iori]ni 850: -Infine mi obligo io sottoscritto di dare termi-
nati tutti li sudetti lavori compreso ogni sorte de
materiali, cioè marmi, pietre vive per fonda-
mente, calce, rena, legnami dogni sorte che mipossi ocórere, e tutte le feramente, anco con la
fatura del fabro, chidi etc.; ecetuato però le pie-
tre cotte, che queste mi dovranno esser somini-
strate, ed il tutto terminaro a dovere per le solle
fature _____ f[iori]ni 3593: -Per li marmi, legature dei medemi, ed altri ma-
teriali ocorenti al tagliapietra, e lustratore _ _ _
_____ 1893: -
Per li necessari materiali per li muratori, cioè
pietre vive per fondamento, calce, rena, legna-
mi, e tutte le feramente, con la fatura del fabra
_____ // 888: -
Intiera suma _ _ f[iori]ni 6374: -1799. 16. Xbre. Tutto il supradetto lavoro a riser-
va di materiali, i quali sono specificati in somma
per f 888. la procurazione de' quali sarò obliga-
to di fare, accordo per la somma di fiorni cinque
milla, quatrocento, ottanta sei.Emerico Raffay mp. C. Z.
pro-custode17 Xbre Ò riceputo in anticipazione _ F 200: -
20 Xbre riceputi aconto li marimi _ _ F 1343: -
9 Febraio 1800 riceputi aconto _____ // 500: -
7 Marzo riceputi _ _ _ _ _ // 30: -
13 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 100: -
22 d[ett]o riceputo _ _ _ _ _ // 100: -
29 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 100: -
5 Aprile riceputi _ _ _ _ _ // 100: -
12 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 150: -
19 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 150: -
25 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 150
d[ett]o per pagar li trasporti dei marmi // 670
Andrea Menini
architetto3 Maggio riceputi à conto f[iori]ni _ _ 150: -
10 d[ett]o riceputi à conto _ _ _ _ _ // 150: -
17 d[ett]o riceputi à conto _ _ _ _ _ // 150: -
Piu d[ett]o giorno à conto, e p[er] le Con-
dote de marmi neri delle cave di Samobor
_____ // 130: -
25 Maggio ricevuti à conto _ _ _ _ _ // 200: -
29 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 300: -
7 Giugno riceputi _ _ _ _ _ // 300: -
14 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 200: -
21 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 110: -
22 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 203: -Saldato con f[iori]ni 5486: -
Andrea Menini
architetto

PRILOG 3:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 8
(13. veljače 1800.)

Conto.

Delle giornate impiegate p[er] il lavoro delle due orchestre sopra il corro nella veneranda chiesa cattedrale di questo Rispetabile cappitolo di Zagabria, fori dei miei contratti.

45 giornate fatte da mistro Carlo Brignoni, a k[rufizeri]ni 51 _ _ _ f[iori]ni 38 k[rufizeri]ni 15
45 d[ett]e Zuane Canciano, a k[rufizeri]ni 51 _
_ _ _ _ _ // 38: 15
34 d[ett]e Giuseppe Bernek, a k[rufizeri]ni 30 _
_ _ _ _ _ // 17: -
45 d[ett]e Antonio Berton, a k[rufizeri]ni 30 _
_ _ _ _ _ // 22: 30
Suma F 116: -

Zagabria 13. Febbraio 1800.

Saldato
Andrea Menini
architetto

PRILOG 4:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 31
(travanj 1800.?)

Conto.

Per No. 50 pietre sacre, con sui sacrini, fate per questo Rispetabile cappitolo di Zagabria, per ordine del nobile R. R. Emerico Raffay canonico del sud[ett]o Rispetabile cap[p]itolo, che a forni due per cadauna impota _ _ _ _ _ f[iori]ni 100: -

Saldato
Andrea Menini
architetto

PRILOG 5:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 38
(3. svibnja 1800.)

Quietanza.

Sopra forni ventisei per la comprenda, e porto di No. 200, tavole ordinarie per le armature che ocore nella veneranda chiesa di questo Rispetabile cappitolo di Zagabria, dico f[iori]ni 26: -

Andrea Menini
architetto

Zagabria 3. Maggio 1800.

PRILOG 6:NAZ, AEM, fasc. XX., s. n.
(svibanj 1800.?)

Quietanza.

Sopra fiorini quindici che ò riceputo io sottoscritto p[er] tanto gesso provisto à Samobor dico f[iori]ni 15: -

Andrea Menini
architetto

PRILOG 7:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 103
(29. lipnja - 24. kolovoza 1800.)

Calcolo!

Per far diversi lavori, nella veneranda chiesa cattedrale di questo Rispetabile capitolo di Zagabria.

Per far una capella danovo, dirimpetto alla quella dell' S. S. Crocefisso, dala fundamenta insù, quale il muro sarà fatto di pietra lavorata dal' tagliapietra per quanto che averè della pietra che, e rimasta dale rotture della chiesa ed' il rimanente del' muro con pietre cotte, con il suo volto ed' arco tutta simile alla sopradetta, con la difficoltosa lottura del' muro della chiesa, per far l'appertura, tutta fatta in grezo, per il lavoro de muratori, tagliapietra, e manovali per far nella sudetta capella il pavimento, ossia pflaster, tutto di marmo, a mandola una, nera e l'altra bianca simile, a quello della capella dell S. S. Crocefisso lavoratto, e lustrato, e posto in opera compreso li marmi.

Per transportar l'altare di S. Giovanni, al sitto destinatto col' fargli la sua fundamenta danovo, e le grande riparazioni che le occorerà essendo li marmi molto fragili, e facili di rimpersi, posto in opera, senza che poi possa succedere alcun pericolo; Come pure disfar l'altare di S. Michael, e ponerlo in opera nella sudetta cappella, col' levarli quattro colonne da dietro, e far danovo li due pezzi di salizzo de marmo dove orra esiste li sudetti due altari, tutto assieme per il ristertto, e concertatto di fiorini mile, e ottocento F 1800. Sopra li sopracenatti conti mi sara som[m]ini-stratto ogni sorte de materiali escluso li mamri; cioè calce, rena, pietre cotte, gesso, legnami, feramenta, &c. Obligandomi io sottoscritto di fare tutti li sudetti lavori, a dovere terminatti per il prezzo sudetto in fede &c.

29 Giugno riceputi aconto _ _ _ _ _ F: 250: -
6 Luglio riceputi _ _ _ _ _ F: 300: -
13 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ F: 250: -
20 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 200: -
26 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 75: -
3 Agosto riceputi _ _ _ _ _ // 225: -
9 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 150: -
16 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 150: -
23 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 100: -
24 d[ett]o riceputi per litiero saldo del so-
prad[ett]o contrato _ _ _ _ _ // 100: -
F: 1800: -

Saldato con f[iori]ni 1800
Andrea Menini
architetto

Andrea Menini
architetto

PRILOG 8:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 104
(23. kolovoza - 30. rujna 1800.)

Contratto!

Per li lavori accordatti da farsi nella veneranda chiesa cattedrale di questo Rispetabile capitolo di Zagabria.

Fare li due altarini giusto il disegno, uno de S[an]ta Dorotea, e l'altro delli Diecimille S: S: Martiri, cioè tutte le aggiunte che manca alli marmi rimasti del'altare di S: Michael per ridurli in forma del' sudetto disegno, compreso marmi i fattura tutti stabiliti, come pure li due balustri, uno alla capella dell' S: S: Crocefisso, e l'altro, all'altra capella di S. Michael, parimente compreso marmi, e fattura, e stabiliti, a dovere, il tutto, per il stabilito prezzo di fiorini mile, e settecento, dico _ _ _ _ _ f[iori]ni 1700: -

Zagabria 23. Augusto 1800.

Subscribo ita, ut omni 7na non obliher, quam centum f[iore]nos enumerare usq[ue] ad plena[m] consignationem praescripti, e operis et implementu[m] diede summa[m].
E. Raffay mp. pro-custos.

Ho riceputo in anticipazione _ _ _ _ _ F 100: -
19 7bre riceputi aconto _ _ _ _ _ // 100: -
26 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 100: -
Dalli 26 7bre fino li 7 9bre riceputi in sei setima-
ne _ _ _ _ _ // 600: -
12 d[ett]o riceputi aconto _ _ _ _ _ // 300: -
22 d[ett]o riceputi _ _ _ _ _ // 450: -
30 d[ett]o ricevo p[er] saldo _ _ _ _ _ // 50: -

Saldato con f[iori]ni 1700
Andrea Menini
architetto

Andrea Menini
architetto

PRIOLOG 9:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 102
(12. rujna 1800.)

Conto.

De lavori nella veneranda chiesa cattedrale di questo Rispetabile capitolo di Zagabria, non compresi nei contratti.

Due piccioli archi soffitati, con quatro lunette laterali alli due archi dei coretti sotto le orchestre _____ f[iori]ni 40. -
No. 6 giornate dimpiegate per scavar una fossa p[er] bagnar la calcina _____ // 3. -
// 1 giornata di una donna p[er] aguitar a bagnar la calcina _____ // -. 24

Fatto da novo due finestre; con due altre rotunde al' disopra delle dette, di pietra lavoratta dal' tagliapietra nella capella dell' S: S: Crocefisso, come pure, in detta capella demolito la metà del' volto, e tornatto a riffare, con tre lunette, ed disfatto il vecchio tetto dela sudetta, e riffatto da novo _____ // 136. -
Nella capella di S. Lanislao [Sic! Ladislao], disfatto due mense de due altari, e riffatte da novo appoggiate al' muro, della sacrestia _____ // 20. -

Nella capella della B. V., disfatto un altar de marmo, e riposto danovo, appoggiato al murro, con le neccessarie riparazioni _____ // 110. -

Per le armature fatte per li pittori, e disfatte _____ // 30. -
Fatto il tetto de legname alla nova capella _____ // 30. -

Fatto li fianchini marmorizzati alli due altari sotto li corri, cioè al' altar di Santo Francesco, e quello di S. Paulo _____ // 31. 12

Nell' presbiterio tagliato due colonne, ed' legatte con nove arpe di ferro _____ // 9. -

Pulitta tutta la chiesa dalla polvere, e dalle telle de ragni _____ // 45. -
Summa _____ F 454. 36

Zagabria 12. Settemb[re] 1800.

19 7bre riceputi per saldo del soprad[ett]o connato fiorini quatrocento, e quaranta dico f[iori]ni 440: -

Andrea Menini
architetto

PRIOLOG 10:NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 105
(29. prosinca 1800. - 14. veljače 1801.)

Conto.

De lavori fatti nella veneranda chiesa cattedrale di questo Rispetabile capitolo, non compresi nei passati contratti.

P. 1 Per aver demolito la piramide, dove esisteva l'olio santo, e fatto di pietra due portele di prospeto del presbiterio in due nicchie per poner il sud[ett]o olio santo, oturarle le sud[ett]e e nicchie con pietra lavorata dal tagliapietra piu assicurato le sedie dell' illustrissimi et R. R. sig[no]ri canonici con un murro al disotto, e compreso le armature per il sud[ett]o lavoro tutto assieme per _____ f[iori]ni 75: -

S. 2 Disfatto la porta della sacrestia[a], e riposta un gradino piu alta con rotura del murro al disopra, come pure al disopra fatto l'arco danovo in tutto _____ // 15: -

J. 3 Per due armature fatte alla somita del organo, unna de prospeto, e l'altra da dietro, per poner inopera il cimier sopra il sud[ett]o organo, e per comodo dei pitori, e infine disfatte in tutto per _____ // 40: -

Q. 4 Fatto un piccolo magazineto dietro la sacrestia per acender la stuffa, con volto, camino, ed il tetto _____ // 15: -

Q. 5 Per salizo di marmo, fatto dipiu del primo progeto, nel corro dell' illus[trissi]mi et R. R. sig[no]ri canonici, come pare ridoto, e posto in opera li gradini che dissende dalla porta del sud[ett]o corro alla capella de S. Ladislao, in tutto _____ // 210: -

S. 6 Per la indoratura del altar del S. S. Crocefisso, di fattura _____ // 12: -
Suma _____ F 367: -

Per aver marmorizzato le due cappele unna del S. S. Crocefisso, e l'altra de S. Micaele, compreso la nicchia fatta al d[ett]o altare de S. Micaele, e stucato a stucco imastato con olio nel esterno di d[ett]a cappella, pestato il marmorino à mie spese, computato tutto assieme il lavoro a F[iori]ni 700, per cadauna importa de fattura _____ f[iori]ni 1400: -
Suma tutto assieme f[iori]ni 1767: -

Zagabria 29. Xbre 1800.

Riceputi a conto on piu volte _____ F. 650: -
4 d[ett]o riceputi _____ // 400: -
11 d[ett]o riceputi _____ // 150: -
16 d[ett]o riceputi _____ // 123: 48
24 d[ett]o riceputi _____ // 100: -
Primo Febraro [1801.] _____ // 100: -
14 d[ett]o riceputi in due volte _____ // 243: 12

Andrea Menini
architetto

BILJEŠKE

- 1 Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Protokol 23, *Acta Originalia S. Visitationis Canonicae Cathedralis Ecclesiae, & Capituli Zagrabienensis nec non Collegii Praebendariorum Chori eiusdem Ecclesiae, Volumen Primum* (dalje: *Acta Originalia S. Visitationis*). O velikoj Vrhovčevoj kanonskoj vizitaciji katedrale, kaptola i prebendarskoga zbora, vidjeti: Angelo Ruspini, „Kanonička Vizita b. M. Vrhovca iz godine 1792. – 1794.,” *Bogoslovska smotra* VII, 2 (1916.), 3 (1916.), 4 (1916.); VIII, 1 (1917.), 2 (1917.).
- 2 Franjo Klobučarić, *Iconographia Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis Sancto Stephano Regi Hungariae dicata*, 1792. – 1794., Zagreb, Riznica katedrale, Dokumenti i nacrti katedrale, N1. Objavljeno u: Antun Ivandija, „Pregled povijesti zagrebačke katedrale,” u *Riznica zagrebačke katedrale, drugo prošireno izdanje*, ur. Zdenka Munk (MTM, 1987 [1983]), 33, 62 (kat. 62S); Ana Deanović, „Zagrebačka katedrala. Od XI. do sredine XIX. stoljeća,” u Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala* (Zagreb: Globus, Kršćanska sadašnjost, 1988.), 83; Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb* (Zagreb: Školska knjiga, [1991]), 49.
- 3 Vidjeti npr. Ivandija, „Pregled povijesti,” 32–34; Olga Maruševski, „Katedrala u vremenu i prostoru,” *Život umjetnosti. Časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi* 41/42 (1987.): 97–127; Deanović, „Zagrebačka katedrala,” 82–84; Željka Čorak, „Katedrala i XIX. stoljeće,” u Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala* (Zagreb: Globus, Kršćanska sadašnjost, 1988.), 257–304; Dragan Damjanović, „Zagrebačka katedrala i 19. stoljeće,” *Hrvatska revija. Časopis Matice hrvatske* XXIII, 1 (2023.): 21–25.
- 4 Vidjeti: Dragan Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé* (Zagreb: Leykam international, Muzej za umjetnost i obrt, 2013.), 133–187 (i ondje navedena literatura).
- 5 Riječ je o IV. sinodi Milanske nadbiskupije održane u vrijeme nadbiskupa sv. Karla Boromejskoga, 1576. godine. Usp. <https://www.ecatholic2000.com/councils2/untitled-16.shtml>
- 6 „[*De Sanctissimo Eucharistiae Sacramento*] 70 Cum non solo decreto concilii Provinciae Mediolanensis IV. expresse prohibeatur, ne quae in ecclesiis ara sit, arae principi opo-
sita, sed etiam per se minimum inconueniens, sit ut qui in choro sunt, Venerabili in ara crucis exposito, aut alias etiam sacerdoti ad aram eadem operanti, terga obuersa habent; His allisque gravissimis inducti motivis, volumus, et decernimus, ut ea dispositiones fiant, quo et ara S. Crucis ad modo sic dictam capellam S. Iannis Baptistae transferri, et sublato e medio choro musicorum, sedes episcopalis una cum choro cleri ad sanctuarium transponi, et sanctuarium ipsum in hunc finem debite ampliari, et primo quaque tempore adaptari possit.”; „[*De Sacris Altaribus*] 3io Cum ara SS. Crucis, sublata choro intermedio, ad capellam S. Ioannis Baptistae primo quovis tempore transferenda sit, ea capella successive sic adornanda erit, ut aram S. Crucis debite recipere possit; Memoria vero S. Ioannis Baptistae ad aram aliam collocetur.” NAZ, Protokol 23, *Decreta Visitationis Canonicae Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis, Eiusdemque Cleri, publicata Anno MDCCXCIV*. [1794.], p. 4., p. 7. Vidjeti također: NAZ, *Acta ecclesiae metropolitanae* (dalje: AEM), fasc. XXII., *Decretae Sacrae Visitationis Canonicae Auctoritate Excellentissimi, Illustrissimi, ac Reverendissimi in Christo Patris, et Domini Maximiliani Verhovacz Divina Providentia Episcopi Zagrabienensis Beatae Mariae Virginis de Pokupszka Abbatis, Inlyti Comitatus de Berzencze Supremi ac Perpetui Comitissae, Sacrae Caesareae, et Regio-Apostolicae Maiestatis Actualis Intimi Status Consiliarii. Edita, et Publicata Anno 1794. Republicata vero Anno 1800. Pro Cathedrali Ecclesia Zagrabienensis*, fol. 1r – 2v, fol. 4v.
- 7 O glavnom oltaru iz 1632. godine, nazvanom i Ergeljski oltar (prema naručitelju, zagrebačkom biskupu Franji Hasanoviću Ergeljskom), vidjeti: Doris Baričević, „Glavni oltar zagrebačke katedrale iz 1632. godine,” *Peristil* 10/11 (1967/1968.): 99–116.
- 8 Usp. Ivan Krstitelj Tkalcić, *Prvostolna crkva zagrebačka. Nekoč i sada* (Knjigotiskara Karla Albrechta, 1885.), 50 i dalje; Ivandija, „Pregled povijesti,” 32; Deanović, „Zagrebačka katedrala,” 82.
- 9 O Ivanu (Joannesu) Eitheru (Eytheru), vidjeti: Ivy Lentić Kugli, „O djelatnosti zidarskog majstora Joannesa Eythera krajem 18. st. u Zagrebu,” *Peristil* 22 (1979.): 111–124; Lelja Dobronić, „Neki radovi Ivana Eithera, zagrebačkog graditelja,” u *Iz starog i novog Zagreba*, VI (1984.), 121–125. Usp. također: Katarina Horvat-Levaj, *Barokna arhitektura* (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj) (Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.), 54, 425, 579, 590, 620 (i ondje navedena literatura).
- 10 *Delineatio Ecclesiae Cathedralis Zagrabienensis prouti extitit cum medio Choro* (te priloženo Eitherovo objašnjenje i proračun), Zagreb, Riznica katedrale, Dokumenti i nacrti katedrale, N1/3.
- 11 Usp. Tkalcić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 50.
- 12 „[...] Repraesentatio Excellentia vestra, ad Serenissimum archi-ducem palatinum propter delationem, intuitu loco movendi chori in ecclesia cathedrali zagrabienensi, exarata, indidem mihi reddita est: usum eius tempore opportuno facturum sum; [...]” NAZ, *Epistolae missiles originales ad episcopos Zagrabienenses* (Maximilianus Vrhovac) (dalje: *Epistolae missiles originales*), fasc. CV., nr. 132. O Josipu Izdenczyju, vidjeti: Maksimilijan Vrhovac, *Dnevnik. Diarium, svezak 1 (1801 – 1809.)*, latinski tekst pripređili, na hrvatski preveli te komentar i kazala sastavili: Metod Hrg i Josip Kolanović; uredio Dragutin Pavličević (Kršćanska sadašnjost, Sveučilišna naklada Liber, ČGP Delo – OOUR Globus, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1987.), 703 (kazalo imena).
- 13 Emerik (Mirko) Karlo Raffay (Kopčevac kraj Prozorja, 5. 11. 1753. – Đakovo, 10. 1. 1830.) školovao se je u Zagrebu, Beču i Rimu. Za svećenika je zaređen 1776. godine, te je neko vrijeme djelovao kao profesor na zagrebačkoj Akademiji, a 1778. postaje župnikom u Krapini. Zagrebačkim kanonikom postao je 1782. godine, te je u kaptolu obnašao razne službe. Godine 1806. imenovan je naslovnim biskupom hvarskim i prepozitom zagrebačkoga kaptola, a 1818. đakovačkim, tj. bosansko-srijemskim biskupom. Kao kanonik-lektor obnovio je lektorsku kuriju u Zagrebu (1802.), dok je u Đakovu dao podići južni dio biskupskoga dvora, dograditi sjemenište i obnoviti župnu crkvu Sv. Duha (nekadašnju džamiju), te je od istoga zagrebačkoga graditelja Bartola Felbingera naručio izvedbu dvaju (nerealiziranih) projekata izgradnje katedrale (1817., 1819.). Usp. Ljudevit Ivančan, *Podatci o zagrebačkim kanonicima*, sv. III., tipkopis u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, 888–889 (999. *Emericus Carolus Raffay Can. Zagr.*); Emilij Laszowski, „Raffay Mirko Karlo,” u *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925.*, ur. Emilij Laszowski (Odbor za izdanje knjige „Zaslužni i znameniti Hrvati 925 – 1925.”, 1925.), 225. O Raffayevim graditeljskim narudžbama u Đakovu, vidjeti: Dragan Damjanović, „Projekti za izgradnju đakovačke katedrale s kraja 18. i iz prve polovine 19. stoljeća,” *Peristil* 50 (2007.): 148–152; Dragan Damjanović, „Klasicistička obnova jedine sačuvane slavonske džamije. Bartol Felbinger i župna crkva u Đakovu,” u *Klasicizam u Hrvatskoj*, ur. Irena Kraševac (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016.), 69–87. U Hrvatskom povijesnom muzeju čuvaju se tri portreta Emerika Karla Raffaya (inv. br. 2653, oko 1800.; inv. br. 2596., nekoč s

- potpisom umjetnika „A: P: Rahmel pinxit” i s napisom „Emericus Carolus Raffai Episcopus Diakovarensis”; inv. br. 2605, 1818.). Posljednja slika vjerojatno je replika većega Raffayeva portreta iz biskupskoga dvora u Đakovu koji je, 1818. godine, naslikao Nicolas Jenny. Usp. Marijana Schneider, *Portreti 1800 – 1870*. (Katalog muzejskih zbirki IX) (Povijesni muzej Hrvatske, 1973.), 106–107. Peti portret Emerika Karla Raffaya (oko 1830. – 1833.), potpisano djelo Mihaela Stroya, čuva se u Dijecezanskom muzeju Zagrebačke nadbiskupije. Usp. Anka Bulat-Simić, *Mihael Stroy* (Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 1967.), 40–41 (br. 11), reprodukcija 12. Postoji i litografija s prikazom Raffaya kao đakovačkoga biskupa (Hrvatski državni arhiv, Grafička zbirka, inv. br. 697).
- 14 Usp. Krasanka Majer i Petar Puhmajer, *Palača šećerane u Rijeci. Konzervatorska i povijesna istraživanja / Il palazzo dello zuccherificio di Fiume. Ricerche storiche e di conservazione* (Grad Rijeka, Hrvatski restauratorski zavod, 2008.), 39; Damir Tulić, „Štukature iz zadnje četvrtine 18. stoljeća u Palači šećerane u Rijeci,” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 47 (2023.): 110–112.
  - 15 Usp. Nace Šumi, *Ljubljanska baročna arhitektura* (Slovenska matica, 1961.), 173; Vlado Valenčič, „Ljubljansko stavbarstvo v prvi polovici 19. stoletja,” *Kronika* (Ljubljana) XVII, 2 (1969.): 78; Damjan Prelovšek, „Ljubljanska arhitektura v prvi polovici 19. stoletja,” *Sinteza. Revija za likovno kulturu* 36/37, 42 (1976.): 45; Damjan Prelovšek, „Deželna hiša v Ljubljani v poznem 18. stoletju,” *Zbornik za umetnostno zgodovino* 11/12 (1976.): 314–315; Damjan Prelovšek, „Ljubljanska arhitektura 18. stoletja,” u *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo*, ur. Ferdo Gestrin (Mesto Ljubljana, 1984.), 188; Igor Sapač, „Baročni arhitekti na Slovenskem,” u Nace Šumi, Igor Sapač, *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka* (Arhitekturni muzej, 2007.), 253–254 (s napomenom kako je Menini možda sudjelovao u izgradnji župne crkve sv. Vida u ljubljanskom Šentvidu, izvedene prema projektu bečkoga arhitekta Josepha Hillebrandta); Igor Sapač, Franci Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem* (Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2014.), 19, 67, 252, 471 (o palači Friedl-Rechar); Matej Klemenčič, „Friedl-Recharjeva hiša” (Arhitektura na Slovenskem), *Bilten / Bulletin* (Pošta Slovenije) 119 (2018.): 28. Za uputu na slovensku literaturu ljubazno zahvaljujem prof. dr. sc. Mateju Klemenčiču s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani.
  - 16 Uz Meninija, na isto se obvezao i zidarski pomoćnik Pietro Zanini. Ivy Lentić Kugli, *Varaždinski graditelji i zidari 1700 – 1850* (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1981.), 11, 143.
  - 17 Zagreb, Riznica katedrale, N6, N8 (b). Morettijev nacrt nosi napis: „fatto dal Cavalier Moretti. 1800.” Publicirano u: Ivandija, „Pregled povijesti,” 35–36, 62 (kat. 63S i 64S). Usp. također: Deanović, „Zagrebačka katedrala,” 82. Oba autora prezime arhitekta čitaju (pogrešno) kao *Manini*. Na nacrt kao djelo Andree Meninija upućuje i: Tulić, „Štukature iz zadnje četvrtine 18. stoljeća,” 122, bilj. 16.
  - 18 Na njih upućuje: Tomislav Premerl, „Zagrebačka prvostolnica. Restauracija kao metoda građenja,” u *Historicizam u Hrvatskoj, knjiga I.*, ur. Vladimir Maleković (Muzej za umjetnost i obrt, 2000.), 62–71 (71, bilj. 1). Na pomoći pri uvidu u nacre osobito zahvaljujem s. Lini Slavici Plukavec, rizničarki Riznice zagrebačke katedrale, preč. dr. sc. Vladi Mikšiću, povjereniku za kulturna dobra i voditelju Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, te Tomici Plukavcu, prof., tajniku Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije.
  - 19 Zagreb, Riznica katedrale, N5. (Antun Ivandija, *Inventar Riznice zagrebačke katedrale*, III. dio, V. svezak, Zagreb, 1989., tipkopi, 197)
  - 20 Zagreb, Riznica katedrale, N7. (Ivandija, *Inventar*, 197).
  - 21 Maksimilijan Vrhovac, *Dnevnik. Diarium*, svezak 1, 25.
  - 22 U Frankfurtu na Majni Alessandro Moretti izradio je neizvedeni projekt pregradnje nekadašnje franjevačke crkve (*Barfußkirche*), te projekt za crkvu sv. Pavla (*Pauluskirche*), dok je u Berlinu bio zaposlen na dvorcu Monbijou. Usp. „Moretti, Alessandro,” *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker* (Hans Follmer, 1999.), 142.
  - 23 Zagreb, Riznica katedrale, N8 (a). (Ivandija, *Inventar*, 198).
  - 24 Usp. Maksimilijan Vrhovac, *Dnevnik. Diarium*, svezak 1, 13, 15. Na spomenute zapise upućuju: Majer i Puhmajer, *Palača šećerane u Rijeci*, 39.
  - 25 NAZ, AEM, fasc. XIX. i XX.
  - 26 Svi dokumenti u prilogu transkribirani su u izvornom obliku te, osim ujednačavanja pisanja velikih i malih početnih slova, nisu ispravljane pogreške u grafiji, tj. otkloni u odnosu na suvremeni (standardni) talijanski jezik.
  - 27 O oltarima Posljednje večere i sv. Luke, vidjeti: Danko Šourek, „Donatorska i naručiteljska djelatnost zagrebačkoga kanonika Ivana Znike,” *Tkalčić* 12 (2005.): 372–475 (i ondje navedena literatura). Kiparska oprema obaju oltara pripisana je mletačkom kiparu Paolu Callalu. Usp. Matej Klemenčič, „Od Enirica Marenga do Paola Callala: problem autorstva kipov na oltarjih ljubljanskih kamnoseških delavnica okrog leta 1700,” *Zbornik za umetnostno zgodovino* 36 (2000.): 203–207.
  - 28 „28. Caenae Domini”; „2. S. Lucae”.
  - 29 Usp. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka. Opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah* (Tiskom Narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja, 1856.), 21–23.
  - 30 Usp. Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 55–58, 100. Oltar Posljednje večere, smješten iza sjeverni stupac na početku svetišta, vidljiv je i na jednoj od fotografija unutrašnjosti katedrale koje je neposredno nakon potresa 1880. godine snimio Hinko Krapek (*Unutrašnjost Zagrebačke katedrale nakon potresa 1880.*, Zagreb, Muzej Grada Zagreba, inv. br. fot-12435; <http://zagrebnet.mgz.hr/hr/Predmet/47222/3>).
  - 31 Ova je ograda bila obilježena kronografskim napisom kanonika-kustosa Ivana Znike (1699.), zabilježenim u protokolu vizitacije katedrale koju je 1792. Proveo zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac. Usp. Baričević, „Glavni oltar zagrebačke katedrale,” 103.
  - 32 Usto je morao nadomjestiti i jedan balustar koji je bio manjkao, te izraditi dvije baze i vijenca, te dva pilastra.
  - 33 *Svetište Zagrebačke katedrale*, Zagreb, Muzej Grada Zagreba, inv. br. fot-12678; <http://zagrebnet.mgz.hr/hr/Predmet/46657/3>
  - 34 Usp. Danko Šourek, „Virtualna katedrala Artura Schneidera,” u *Artur Schneider 1879. – 1946.*, ur. Ljerka Dulibić (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2016.), 167–181.
  - 35 Usp. Karl Weiss, *Der Dom zu Agram* (Aus der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1860.).
  - 36 Prvotna korska pregrada (empora; *Lettner*) koja je cijelu crkvu dijelila na dva dijela – istočni i zapadni – bila je podignuta u vrijeme biskupa Osvalda Thuza (1466. – 1499.) ili Luke Baratina (Luka de Szeged; 1500. – 1510.), tj. krajem 15. ili početkom 16. stoljeća. Usp. Ivandija, „Pregled povijesti,” 30. Nakon urušavanja 1646. godine, graditelj Hans Alberthal tu je pregradu (nazvanu *chorus iliti gang*) obnovio u izvornim obliku, o čemu svjedočio ugovor koji

- je, 23. 1. 1647. sklopio s biskupom Martinom Bogdanom. Usp. Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 36, 50; Andela Horvat, *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975.), 118.
- 37 „f. Octo columnae parte ex una chorus sustentantes.”
- 38 „g. Murus parte ex altera chorus sustentans.”
- 39 *Unutrašnjost Zagrebačke katedrale nakon potresa 1880.* (pogled prema južnoj apsidi s dijelom korske pregrade), Zagreb, Muzej Grada Zagreba, inv. br. fot-13625; <http://zagrebnet.mgz.hr/hr/Predmet/47223/3>
- 40 „16. S. Francisci Seraphici”, „7. S. Hijeronimi”.
- 41 Usp. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 38–39.
- 42 Usp. Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 96–98. Oba oltara izradio je riječki kipar Sebastiano Petruzzi, a tijekom preseljenja izgubili su svoje atičke zaključke. Fragmenti onoga s oltara sv. Jeronima pohranjeni su u zagrebačkom muzeju za umjetnost i obrt. Usp. Doris Baričević, „Kiparska djela baroka i klasicizma u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Novoj Vesi,” u *Sveti Ivan Krstitelj, zaštitnik Hrvata. Povodom 200-te obljetnice župne crkve 1790. – 1990., 650 godina župe u Novoj Vesi i 900 godina Zagrebačke nadbiskupije i grada Zagreba*, ur. Stjepan Sirovec (Župni ured Sv. Ivana Krstitelja, 1990.), 93–104; Doris Baričević, „Oltari Sebastijana Petruzzija u zagrebačkoj katedrali,” *Tkalčić* 1 (1997.): 380–384.
- 43 Usp. Lentić Kugli, *Varaždinski graditelji i zidari*, 11, 143.
- 44 Empora s južne strane bila je u vrijeme biskupa Aleksandra Alagovića (1829. – 1837.) pretvorena u biskupski oratorij i zatvorena ostakljenim stijenama, dok su u onoj sjevernoj, do 1880. godine stajale orgulje. Usp. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 17, 46; Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 97, 99, 102.
- 45 *Svetešte Zagrebačke katedrale*, Zagreb, Muzej Grada Zagreba, inv. br. fot-12678; <http://zagrebnet.mgz.hr/hr/Predmet/46657/3>
- 46 Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 90–91.
- 47 Usp. npr. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 35; Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 90–91. Oba autora, uslijed pogrešnog čitanja napisa na atici, navode kako je oltar bio podignut 1776. godine. Usp. također: Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, 54.
- 48 Usp. Doris Baričević, „Skulptura i slikarstvo; katalog S”, u *Riznica zagrebačke katedrale, drugo prošireno izdanje*, ur. Zdenka Munk (MTM, 1987. [1983.]), 61 (kat. 46S i 50S); Doris Baričević, „Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske,” u *Tisuću godina hrvatske skulpture*, ur. Igor Fisković (Muzejsko-galerijski centar, 1991.), 80; Doris Baričević, „Kiparstvo manirizma i baroka,” u *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, 1094 – 1994.*, ur. Tugomir Lukšić i Ivanka Reberski (Zagrebačka nadbiskupija, Institut za povijest umjetnosti, Muzejsko-galerijski centar, 1994.), 340 (kat. 14 i 15). Usp. također: Matej Klemenčić, „Scultura barocca in Istria tra Venezia, Gorizia, Lubiana e Fiume,” *Saggi e memorie di storia dell'arte* 30 (2006. [2008.]): 267.
- 49 O sudbini oltara usp. Šourek, „Virtualna katedrala,” 181–188 (i ondje navedena literatura). U radu iznesenu pretpostavka kako je stražnji dio oltara bio izrađen od drva (te kasnije, kao oltar sv. Valentina, rekonponiran u župnoj crkvi u Žakanju), čini se, valja otkloniti.
- 50 Oltar sv. Ivana Nepomuka započeo je klesar Franz Pack iz Graza (1774. – 1777.), a dovršio ga (oko 1780. – 1783.) riječki kipar Sebastiano Petruzzi. Usp. Baričević, „Oltari Sebastijana Petruzzija,” 376.
- 51 Usp. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 36 (s pogrešno navedenom godinom podizanja: 1720.); Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 92–93.
- 52 NAZ, *Acta Originalia S. Visitationis*, pag. 51. Oltar je krajem 17. stoljeća naručio kaptolski trgovac Leonard Milpacher, a njegova izvedba dovodi se u vezu s kiparom Ivanom Komersteinerom. Usp. Doris Baričević, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske* (Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008.), 68; Nela Tarbuk, *Kipar Johannes Komersteiner i njegov krug* (Muzej za umjetnost i obrt, 2016.), 43.
- 53 O sudbini oltara usp. Vlasta Zajec, „Izveštaji Artura Schneidera i fotografski arhiv kao izvori za proučavanje nekadašnjih oltara zagrebačke katedrale,” u *Artur Schneider 1879. – 1946.*, ur. Ljerka Dulibić (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2016.), 215, 218–219.
- 54 Schneiderov fotografski arhiv, Strossmayerova galerija starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, br. 1556.
- 55 Usp. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 34; Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 93. Tkalčić pogrešno navodi kako se mramorni oltar sv. Križa u kapeli nalazio već od 1756. godine.
- 56 NAZ, *Acta Originalia S. Visitationis*, pag. 54.
- 57 O oltaru vidjeti: Matej Klemenčić, *Francesco Robba (1698 – 1757). Beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani* (Umetniški kabinet Primož Premzl, 2013.), 130–135, 280, kat. A40 (i ondje navedena ranija literatura).
- 58 „24. S. Dorotheae”, „6. 40. Militum Coronatorum”.
- 59 NAZ, *Acta Originalia S. Visitationis*, pag. 50–51.
- 60 Usp. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 35–36, 42; Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 96, 98.
- 61 Usp. Baričević, „Skulptura i slikarstvo,” 61 (kat. 46S i 50S); Baričević, „Barokno kiparstvo,” 80; Baričević, „Kiparstvo manirizma i baroka,” 340 (kat. 14 i 15).
- 62 Kipove svetih kraljeva Stjepana i Ladislava Damir Tulić pripisao je mletačkom kiparu Paolu Callalu. Usp. Damir Tulić, „Aggiunte al catalogo di Paolo Callalo in Croazia e al Castelfranco Veneto,” *Arte documento* 24 (2008.): 158. O nekadašnjem tabernakulu glavnoga oltara zagrebačke katedrale, usp. Šourek, „Virtualna katedrala,” 167–181; Danko Šourek, „Arpadian Royal Cult in the Zagreb Cathedral: From Gothic to Baroque,” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 41 (2017.): 48–51; Za dataciju tabernakula usp. Danko Šourek, „Prilog opremanju zagrebačke katedrale u kasnom 17. stoljeću: Znika, Cussa, Milpacher,” u *U službi baroknog kiparstva. Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa povodom stote obljetnice rođenja Doris Baričević (1923. – 2016.)*, u objavi.
- 63 *Unutrašnjost zagrebačke katedrale nakon potresa 1880.* (pogled prema kapeli Sv. Križa), Muzej Grada Zagreba, inv. br. 4854/4.
- 64 *Unutrašnjost Zagrebačke katedrale nakon potresa 1880.* (pogled prema svetištu), Zagreb, Muzej Grada Zagreba, inv. br. fot-17856; <http://zagrebnet.mgz.hr/hr/Predmet/47224/3>
- 65 *Unutrašnjost Zagrebačke katedrale nakon potresa 1880.* (pogled prema svetištu), Zagreb, Muzej Grada Zagreba, inv. br. fot-12435; <http://zagrebnet.mgz.hr/hr/Predmet/47222/3>
- 66 Usp. Weiss, *Der Dom zu Agram*.
- 67 *Riznica zagrebačke katedrale*, N13. Objavljeno u: Damjanović, *Arhitekt Herman Bollé*, 142.
- 68 *Eksterijer južni zid svetišta Zagrebačke katedrale; Potres 1880.*, Zagreb, Muzej Grada Zagreba, inv. br. 4854-72; <http://zagrebnet.mgz.hr/hr/Predmet/46661/3>
- 69 Muzej Grada Zagreba, inv. br. 4854/74. Objavljeno u:

- Dragan Damjanović, *Veliki zagrebački potresi* (Matica hrvatska, 2021.), 120.
- 70 Spominjući ove kapele, u svojem opisu vanjštine stare katedrale Ivan Kukuljević Sakcinski navodi: „Svaka sa dva mala šiljasta prozora i sa dva okrugla okna.” Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 12.
- 71 Na fotografiji je vidljiva i drvena, pozlaćena skulptura Blažene Djevice Marije, također spomenuta u Vrhovčevu opisu: „Porta per quam ex navi ecclesiae ingressus est in capellam marmorea est, et perelegans, clatris ferreis, serra clavisque bene munitis provisa, cum nota litterarum Z. P. hoc est Zakmardi protonotarius et anni 1774. [Sic!] cratibus inserta, supra portam parietem ecclesiae applicata exstat lignea et decens deaurata B. M. V. statua [...]” NAZ, *Acta Originalia S. Visitationis*, pag. 53–54.
- 72 „25. Omnium Sanctorum”, „26. S. Pauli Apostoli”.
- 73 Usp. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 25–26; Tkalcic, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 65–67.
- 74 O oltaru vidjeti: Tarbuk, *Kipar Johannes Komersteiner*, 51–58 (i ondje navedena literatura).
- 75 „4. S. Magdaleneae”. O oltaru vidjeti: Vlasta Zajec, „Štukomramorni oltari u sjevernoj Hrvatskoj,” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 35 (2011.): 180–181 (i ondje navedena literatura).
- 76 „4. S. Magdaleneae”, „5. SS. Cosmae, et Damiani”.
- 77 „Ara marmorea SS. Cosmae, et Damiani alta ped[es] 14 bassa vero a proportionem, sita est in capella B. V. M. [...] Imago principalis inter duas columnellas marmoreas refert in tela depictos SS. Cosmam, et Damianum, minus principalis vero in quadro eodem est imago B. M. V. cum inscriptione, et insigni gentilitio fundatoris: Altare hoc in honorem Magnae Matris V. Mariae ac SS. Cosmae et Damiani pia manus reverendissimi olim domini Mathiae Szlovenchich praepositi Colloc[ensis], lectoris et can[onici] Alm[ae] E[cclesiae] Zagr[abiensis] proprio aere erexit anno salutis 1673. In pede vero mensae haec alia leguntur: Sanctorum Cosmae et Damiani addictus honori haec latera adjungit marmorea, atque gradum r[e]veren[d]issim[us] d[ominus] Stephanus Skerlec can[onicus] zagr[abiensis] 1720.” NAZ, *Acta Originalia S. Visitationis*, pag. 45–46.
- 78 Usp. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 32; Tkalcic, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 73. Kukuljević prenosi samo napis kanonika Slovenčica, te s njime povezuje nastanak mramornoga oltara. Tkalcic pak prenosi oba napisa (godinu na onom Škrleževom čita kao 1706.), no cijeli oltar također datira u 1673. godinu.
- 79 Usp. Ljudevit Ivančan, „Zagrebački kaptol (1093. – 1932.),” *Croatia Sacra. Arhiv za crkvenu povijest Hrvata* II (1932.): 243; Kamil Dočkal, *Diecezanski muzej Nadbiskupije zagrebačke I.* (Tisak Narodne tiskare, 1940.), 12. Potonji autor navodi kako je u Granešini oltar bio propao.
- 80 Usp. Dragan Damjanović, „Gradnja i opremanje župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini,” *Tkalcic* 15 (2011.): 369–370.
- 81 NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 80 (31. listopada 1800.).
- 82 O gotičkom svetohraništu (tipa *Sakramentshaus*), vidjeti: Šourek, „Arpadian Royal Cult,” 48–51 (i ondje navedena literatura).
- 83 Riječ je o mramornom portalu koji je tzv. vanjsku sakristiju povezivao s kapelom sv. Ladislava, a koji je 1725. godine prema vlastitu nacrtu izradio ljubljanski klesar i altarisht Luka Mislej. Portal je uklonjen nakon potresa 1880. godine. Usp. Danko Šourek, „Luka Mislej i narudžbe za zagrebačku katedralu,” *Zbornik za umjetnostno zgodovino* 44 (2008.): 269.
- 84 Zabilježena je i prigradnja malene ložnice iza sakristije, te nadopuna popločenja poda u svetištu.
- 85 Usp. Tkalcic, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 65–67. Vidjeti i: Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 25–26.
- 86 Usp. Dočkal, *Diecezanski muzej*, 15. Oltari su u crkvu sv. Petra preneseni u lipnju 1882. godine.
- 87 Usp. Zajec, „Izvjestaji Artura Schneidera,” 206–207 (i ondje navedena literatura). Usp. također: Anđelko Koščak, „Ti si Petar – Stijena”. *Povijesno-umjetnički pregled Župe Sv. Petra apostola u Zagrebu te ponešto i o Vlaškoj ulici* (Župa Sv. Petra apostola, 2023.), 62, 69.
- 88 Npr. glavni i bočni oltari u venecijanskoj crkvi Santa Maria della Pietà, oltar Bogorodice od svete krunice u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u mjesto Codroipo, kućište orgulja na koru (*cantoria*) crkve sv. Filipa Nerija u Vicenzi. Usp. Helena Seražin, *Arhitekt Giorgio Massari (1687 – 1766). Sakralna arhitektura na Goriškem, v Furlaniji, Istri in Dalmaciji* (Založba znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, 2007.), 175, 183. O oltarima u crkvi Santa Maria della Pietà vidjeti: Antonio Massari, *Giorgio Massari. Architetto veneziano del Settecento* (N. Pozza, 1971.), 70–77, 162–165. Opisani motiv kao odraz Massarijeva dekorativnoga leksika u slučaju krstionice u crkvi sv. Eustahija (Stasija) u Dobroti u Boki Kotorskoj (1770.) prepoznaje Radoslav Tomić: „Timpan [krstionice] je ukrašen lepezasto izljubljenim plitkim nišama – motivom koji upotrebljava upravo Massari.” Radoslav Tomić, *Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji* (Matica hrvatska, 1995.), 151.
- 89 Anđeli s grbovima posjednuti su na segmentne zabate edikula s asistentskim skulpturama svetih kraljeva: na lijevoj strani – nad sv. Stjepanom – razaznaje se dvostruki križ (grb Ugarske), a na desnoj – nad sv. Ladislavom – neobičan je prikaz raskriljene ptice (orla?).
- 90 U dvije kamene glave na tjemenu lukova bočnih portala Palače šećerane u Rijeci Damir Tulić prepoznaje ruku mjesnoga kipara Sebastijana Petruzzija, te smatra kako bi njegova radionica mogla biti na djelu i pri izradi klesanih elementa (jonski i korintski stupovi) obnovljenoga kamenoga stubišta ove riječke palače (prema Meninijevu projektu). Petruzzijim vještinama treba, usto, pridati i onu štukatera, jer se, prilikom svojega zadnjega spomena 25. 2. 1790., povodom radova na uređenju rapske katedrale, navodi kao „proto e stucador”. Usp. Tulić, „Štukature iz zadnje četvrtine 18. stoljeća,” 111–112; Bojan Goja, „Pietro Sandrioli indorador iz Venecije i drvene oltarne pale u Rabu i Šibeniku,” *Ars Adriatica* 3 (2013.): 170, bilj. 1 (podatak o majstorovu spomenu u Rabu). Petruzzi je, usto, tijekom desetljeća 18. stoljeća višekratno surađivao i sa zagrebačkim naručiteljima. Usp. Baričević, „Oltari Sebastijana Petruzzija”. Naglašeno plastično i meko oblikovanje andeoskih glavica na oltarima u zagrebačkoj crkvi sv. Petra, otklanja međutim mogućnost njegova autorstva. S vrstnim, no anonimnim kiparom povezuju se štuko-skulpture na baldahinu propovjedaonice zagrebačke katedrale koji je 1801. godine izveo majstor Ivan Martin Gigl (još 1798. Izveo je, kasnije uništen, glavni oltar crkve u Mariji Bistrici, također s u štuku izrađenim kipovima anonimnoga kipara). Doris Baričević (2008.) pretpostavlja kako bi to mogao biti Andreas Pogner (Bogner), kao Giglov suradnik zabilježen pri radovima u kapeli dvorca u Stubičkom Golubovcu (1805. – 1806.), narudžbi biskupa Maksimilijana Vrhovca. Usp. Doris Baričević, *Barokno kiparstvo*, 407–408. O Gighu vidjeti: Doris Baričević, „Ivan Martin Gigl, stukador zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca,” *Radovi arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* II (1973.): 131–140.
- 91 Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, 25.
- 92 Za atribuciju kiparske opreme oltara, usp. Damir Tulić, *Kamen skulptura i oltari 17. i 18. stoljeća u Porečko-pulskoj*

- biskupiji, doktorska disertacija (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.), 372; Danko Šourek, *Mramorna skulptura i altaristika XVII. i XVIII. stoljeća na području Rijeke i Hrvatskog primorja*, doktorska disertacija (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.), 182-189; Danko Šourek, *Altarišćke radionice na granici: barokni mramorni oltari u Rijeci i Hrvatskom primorju* (Leykam international, 2015.), 193, 222-223. Više o oltaru vidjeti u: Damir Tulić i Mario Pintarić, „*Io Antonio Michelazzi Architetto di professione*. Nepoznati majstorovi projekti i nacrti za Krk, Omišalj, Senj, Karlobag i Rijeku,” *Ars Adriatica* 9 (2019.): 73; Damir Tulić i Mario Pintarić, „Antonio Michelazzi i Francesco Cagianca. Nova djela u Italiji i Hrvatskoj,” *Ars Adriatica* 10 (2020.): 144-145 (i ondje navedena literatura).
- 93 Oltar su, zajedno s nikad izvedenom grobnom kapelom uza sjeverni brod zagrebačke katedrale, od Michelazzija naručili zagrebački kanonici Juraj Reš (Rees) mlađi i Juraj Dumbović, a narudžbu zaključio kanonik Stjepan Puc. U sklopu obnove nakon potresa 1880. godine oltar je bio uklonjen iz katedrale, te (1883.) smješten, kao glavni oltar, u župnoj crkvi bl. Augustina Kažotića u Lupoglavu kraj Dugoga Sela, gdje se nalazi i danas. Usp. Danko Šourek, „Oltar sv. Jurja Antonija Michelazzija iz stare Zagrebačke katedrale – kontekst narudžbe,” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 37 (2007.): 153-166.
- 94 Maksimilijan Vrhovac, *Dnevnik. Diarium, svezak 2 (1810. – 1815.)*, latinski tekst preveli na hrvatski jezik i bilješkama popratili Metoda Hrg i Josip Kolanović (Kršćanska sadašnjost, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, Zavod za hrvatsku povijest, 2017.), 91.
- 95 Čelnikom tajne policije Dorotić je imenovan već 1809., a iduće je godine (1810.) carskom odlukom i formalno ustanovljena tajna policija na hrvatskoj granici. Svoja je izvješća Dorotić slao biskupu Vrhovcu, koji ih je potom proslijedio u Beč. Usp. Vrhovac, *Dnevnik. Diarium, svezak 2 (1810. – 1815.)*, 18-19 (bilj. 72). O fra Andriji Dorotiću, vidjeti: Vicko Kapetanović, *Fra Andrija Dorotić (1761. – 1837.) reformator, političar i dobrotvor* (Književni krug, 2016.).
- 96 Vrhovac, *Dnevnik. Diarium, svezak 2*, 171.
- 97 Vrhovac, *Dnevnik. Diarium, svezak 2*, 213.
- 98 Usp. Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben VI* (Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1860.), 90-91.
- 99 Usp. Đurđica Cvitanović, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja. Knjiga I. Gorički i Gorsko-dubički arhidakonat* (Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1985.), 334. Usp. također: Majer i Puhmajer, *Palača šećerane u Rijeci*, 39-40.
- 100 Primjeri koje u istoimenoj knjizi navodi Andela Horvat su: zvjezdasti svod svetišta katedrale (1632., 1646.; Hans Alberthal), južni zvonik (1634. – 1641.; Hans Alberthal), portal biskupa Benekita Vinkovića (započet 1640.; građen prema uzoru portala benediktinske crkve u Jaku u Mađarskoj iz prve polovine 13. stoljeća), krilni oltari sv. Ladislava i sv. Marije u bočnim apsidama (1686. – 1690.; Ivan Komersteiner). Usp. Horvat, *Između gotike i baroka*, 117-128.
- 101 Usp. Andela Horvat, „Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranja o pojavi historicizma u Zagrebu,” *Iz starog i novog Zagreba II* (1960.): 230-231.
- 102 Ljubo Karaman, „Bilješke o staroj katedrali u Zagrebu,” *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti XI*, 1/2 (1963.): 39.
- 103 Maruševski, „Katedrala u vremenu i prostoru,” 98-99. Usp. također: Tomislav Premerl, „Zagrebačka prvostolnica,” 63.
- 104 Vladimir Marković, *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja* (Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995 [1975]), 95-96. Zašiljene zaključke prozorski otvori kapele imaju samo s unutrašnje strane, dok s oni s vanjske uobičajenoga pravokutnoga oblika. Usp. također: Andrej Žmegač, „Dvorac Golubovec,” u *Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura spomen-obilježja* (Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4), ur. Ivanka Reberski (Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008.), 165.
- 105 Usp. Andrej Žmegač, „Nekoliko uvodnih opaski o klasiističkoj arhitekturi,” u *Klasicizam u Hrvatskoj*, ur. Irena Kraševac (Institut za povijest umjetnosti, 2016.), 46, 49. Usp. također: Dragan Damjanović, „Historicizam (Historizam),” u *Enciklopedija Hrvatskog zagorja*, ur. Božidar Brezinščak Bagola, Ivan Cesarec i Mladen Klemenčić (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017.), 278, 283. Oktagonalni paviljon Dijanine kupelji, sa zašiljenim zaključcima prozora i plitkih niša, za Maksimilijana Vrhovca projektirao je (1811.) arhitekt Christian Heinrich Vesteburg. Usp. Viki Jakaša Borić i Biserka Bilušić Dumbović, „Stubičke toplice – arhitektonska struktura termalnoga sklopa iz razdoblja Maksimilijana Vrhovca,” *Peristil* 47 (2004.): 89-94 (i ondje navedena literatura).

REFERENCES

- Baričević, Doris. „Glavni oltar zagrebačke katedrale iz 1632. godine.” *Peristil* 10/11 (1967/1968): 99-116.
- Baričević, Doris. „Ivan Martin Gigl, stukador zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca.” *Radovi arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti II* (1973): 131-140.
- Baričević, Doris. „Skulptura i slikarstvo; katalog S.” In *Riznica zagrebačke katedrale, drugo prošireno izdanje*, edited by Zdenka Munk, 55-64. Zagreb: MTM, 1987 [1983].
- Baričević, Doris. „Kiparska djela baroka i klasicizma u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Novoj Vesi.” In *Sveti Ivan Krstitelj, zaštitnik Hrvata. Povodom 200-te obljetnice župne crkve 1790. – 1990., 650 godina župe u Novoj Vesi i 900 godina Zagrebačke nadbiskupije i grada Zagreba*, edited by Stjepan Sirovec, 93-104. Zagreb: Župni ured Sv. Ivana Krstitelja, 1990.
- Baričević, Doris. „Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske.” In *Tisuću godina hrvatske skulpture*, edited by Igor Fisković, 79-80. Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1991.
- Baričević, Doris. „Kiparstvo manirizma i baroka.” In *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, 1094 – 1994.*, edited by Tugomir Lukšić and Ivanka Reberski, 302-340. Zagreb: Zagrebačka nadbiskupija, Institut za povijest umjetnosti, Muzejsko-galerijski centar, 1994.
- Baričević, Doris. „Oltari Sebastijana Petruzzija u zagrebačkoj katedrali.” *Tkalčić* 1 (1997): 371-400.
- Baričević, Doris. *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008.
- Bulat-Simić, Anka. *Mihael Stroy*. Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 1967.
- Cvitanović, Đurđica. *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja. Knjiga I. Gorički i Gorsko-dubički arhidakonat*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1985.

- Čorak, Željka. "Katedrala i XIX. stoljeće." In Ana Deanović and Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, 257–304. Zagreb: Globus, Kršćanska sadašnjost, 1988.
- Damjanović, Dragan. "Projekti za izgradnju đakovačke katedrale s kraja 18. i iz prve polovine 19. stoljeća." *Peristil* 50 (2007): 148–152.
- Damjanović, Dragan. "Gradnja i opremanje župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini." *Tkalčić* 15 (2011): 339–386.
- Damjanović, Dragan. *Arhitekt Herman Bollé*. Zagreb: Leykam international, Muzej za umjetnost i obrt, 2013.
- Damjanović, Dragan. "Klasicistička obnova jedine sačuvane slavonske džamije. Bartol Felbinger i župna crkva u Đakovu." In *Klasicizam u Hrvatskoj*, edited by Irena Kraševac, 69–87. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016.
- Damjanović, Dragan. "Historicizam (Historizam)." In *Enciklopedija Hrvatskog zagorja*, edited by Božidar Brezinščak Bagola, Ivan Cesarec and Mladen Klemenčić, 278–284. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017.
- Damjanović, Dragan. *Veliki zagrebački potresi*. Zagreb: Matica hrvatska, 2021.
- Damjanović, Dragan. "Zagrebačka katedrala i 19. stoljeće." *Hrvatska revija*. Časopis Matice hrvatske XXIII, 1 (2023): 21–25.
- Deanović, Ana. "Zagrebačka katedrala. Od XI. do sredine XIX. stoljeća." In Ana Deanović and Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, 7–90. Zagreb: Globus, Kršćanska sadašnjost, 1988.
- Dobronić, Lelja. *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, [1991]
- Dobronić, Lelja. "Neki radovi Ivana Eithera, zagrebačkog graditelja." In *Iz starog i novog Zagreba* VI., 121–125. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1984.
- Dočkal, Kamilo. *Diecezanski muzej Nadbiskupije zagrebačke I*. Tisak Narodne tiskare (preštampano iz Katoličkog lista), 1940.
- Goja, Bojan. "Pietro Sandrioli indorador iz Venecije i drvene oltarne pale u Rabu i Šibeniku." *Ars Adriatica* 3 (2013): 159–174.
- Horvat-Levaj, Katarina. *Barokna arhitektura* (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj). Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- Horvat, Andela. "Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranja o pojavi historicizma u Zagrebu." In *Iz starog i novog Zagreba* II, 225–238. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1960.
- Horvat, Andela. *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.* Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975.
- Ivančan, Ljudevit. "Zagrebački kaptol (1093. – 1932.)." *Croatia Sacra. Arhiv za crkvenu povijest Hrvata* II. (1932): 161–275.
- Ivandija, Antun. "Pregled povijesti zagrebačke katedrale." In *Riznica zagrebačke katedrale, drugo prošireno izdanje*, edited by Zdenka Munk, 77–37. Zagreb: MTM, 1987 [1983].
- Jakaša Borić, Viki, and Biserka Bilušić Dumbović. "Stubičke toplice – arhitektonska struktura termalnoga sklopa iz razdoblja Maksimilijana Vrhovca." *Peristil* 47 (2004): 89–104.
- Kapetanović, Vicko. *Fra Andrija Dorotić (1761. – 1837.) reformator, političar i dobrotvor*. Split: Književni krug, 2016.
- Karaman, Ljubo. "Bilješke o staroj katedrali u Zagrebu." *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* XI, 1/2 (1963): 1–46.
- Klemenčić, Matej. "Od Enirica Marenga do Paola Callala: problem autorstva kipov na oltarjih ljubljanskih kamnoseških delavnica okrog leta 1700." *Zbornik za umetnostno zgodovino* 36 (2000): 193–211.
- Klemenčić, Matej. "Sculptura barocca in Istria tra Venezia, Gorizia, Lubiana e Fiume." *Saggi e memorie di storia dell'arte* 30 (2006 [2008]): 251–288.
- Klemenčić, Matej. *Francesco Robba (1698 – 1757). Beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani*. Umetniški kabinet Primož Premzl, 2013.
- Klemenčić, Matej. "Friedl-Recharjeva hiša." (Arhitektura na Slovenskem). *Bilten / Bulletin* (Pošta Slovenije) 119 (2018): 28.
- Košćak, Anđelko. "Ti si Petar – Stijena." *Povijesno-umjetnički pregled Župe Sv. Petra apostola u Zagrebu te ponešto i o Vlaškoj ulici*. Zagreb: Župa Sv. Petra apostola, 2023.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Prvostolna crkva zagrebačka. Opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*. Tiskom Narodne tiskare Dra. Ljudevita Gaja, 1856.
- Laszowski, Emilij. "Raffay Mirko Karlo." In *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925.*, edited by Emilij Laszowski, 225. Odbor za izdanje knjige „Zaslužni i znameniti Hrvati 925 – 1925.”, 1925.
- Lentić Kugli, Ivy. "O djelatnosti zidarskog majstora Joannesa Eythera krajem 18. st. u Zagrebu." *Peristil* 22 (1979): 111–124.
- Lentić Kugli, Ivy. *Varaždinski graditelji i zidari 1700 – 1850*. Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1981.
- Majer, Krasanka, and Petar Puhmajer. *Palaca šećerane u Rijeci. Konzervatorska i povijesna istraživanja / Il palazzo dello zuccherificio di Fiume. Ricerche storiche e di conservazione*. Grad Rijeka, Hrvatski restauratorski zavod, 2008.
- Marković, Vladimir. *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1995 [1975].
- Maruševski, Olga. "Katedrala u vremenu i prostoru." *Život umjetnosti* 41/42 (1987): 97–127.
- Massari, Antonio. *Giorgio Massari. Architetto veneziano del Settecento*. N. Pozza, 1971.
- Prelovšek, Damjan. "Deželna hiša v Ljubljani v poznem 18. stoletju." *Zbornik za umetnostno zgodovino* 11/12 (1976): 317–321.
- Prelovšek, Damjan. "Ljubljanska arhitektura v prvi polovici 19. stoletja." *Sinteza. Revija za likovno kulturu* 36/37 (1976): 41–56.
- Prelovšek, Damjan. "Ljubljanska arhitektura 18. stoletja." In *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo*, edited by Ferdo Gestrin, 177–188. Ljubljana: Kronika, 1984.
- Premierl, Tomislav. "Zagrebačka prvostolnica. Restauracija kao metoda građenja." In *Historicizam u Hrvatskoj, knjiga I.*, edited by Vladimir Maleković, 62–71. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.
- Ruspini, Angelo. "Kaničička Vizita b. M. Vrhovca iz godine 1792. – 1794." *Bogoslovska smotra* VII, 2 (1916): 109–124, 3 (1916): 213–229, 4 (1916): 325–353; VIII, 1 (1917): 56–67, 2 (1917): 109–124.
- Sapač, Igor. "Baročni arhitekti na Slovenskem." In Nace Šumi and Igor Sapač, *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka*, 231–270. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007.
- Sapač, Igor, and Franci Lazarini. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2014.
- Schneider, Marijana. *Portreti 1800 – 1870*. (Katalog muzejskih zbirki IX). Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1973.
- Seražin, Helena. *Arhitekt Giorgio Massari (1687 – 1766). Sakralna arhitektura na Goriškem, v Furlaniji, Istri in Dalmaciji*. Ljubljana: Založba znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, 2007.
- Šourek, Danko. "Donatorska i naručiteljska djelatnost zagrebačkoga kanonika Ivana Znike." *Tkalčić* 12 (2005): 327–410.
- Šourek, Danko. "Oltar sv. Jurja Antonija Michelazzija iz stare Zagrebačke katedrale – kontekst narudžbe." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 37 (2007), 153–166.
- Šourek, Danko. "Luka Mislej i narudžbe za zagrebačku katedralu." *Zbornik za umetnostno zgodovino* 44 (2008): 263–274.

- Šourek, Danko. "Mramorna skulptura i altaristika XVII. i XVIII. stoljeća na području Rijeke i Hrvatskog primorja." PhD diss., University of Zagreb, 2012.
- Šourek, Danko. *Altarističke radionice na granici: barokni mramorni oltari u Rijeci i Hrvatskom primorju*. Zagreb: Leykam international, 2015.
- Šourek, Danko. "Virtualna katedrala Artura Schneidera." In *Artur Schneider 1879. – 1946.*, edited by Ljerka Dulibić, 161–189. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2016.
- Šourek, Danko. "Arpadian Royal Cult in the Zagreb Cathedral: From Gothic to Baroque." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 41 (2017): 47–58.
- Šourek, Danko. "Prilog opremanju zagrebačke katedrale u kasnom 17. stoljeću: Znika, Cussa, Milpacher." In *U službi baroknog kiparstva. Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa povodom stote obljetnice rođenja Doris Baričević (1923. – 2016.)*.
- Šumi, Nace. *Ljubljanska baročna arhitektura*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Tarbuk, Nela. *Kipar Johannes Komersteiner i njegov krug*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2016.
- Thieme, Ulrich, and Felix Becker. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Hans Vollmer, 1999.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj. *Prvostolna crkva zagrebačka. Nekoč i sada*. Zagreb: Knjigotiskara Karla Albrechta, 1885.
- Tomić, Radoslav. *Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji*. Zagreb: Matica hrvatska, 1995.
- Tulić, Damir. "Aggiunte al catalogo di Paolo Callalo in Croazia e al Castelfranco Veneto." *Arte documento* 24 (2008): 156–161.
- Tulić, Damir. "Kamena skulptura i oltari 17. i 18. stoljeća u Porečko-pulskoj biskupiji." PhD diss., University of Zagreb, 2012.
- Tulić, Damir. "Štukature iz zadnje četvrtine 18. stoljeća u Palači šećerane u Rijeci." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 47 (2023): 109–124.
- Tulić, Damir, and Mario Pintarić. "Io Antonio Michelazzi Architetto di professione. Nepoznati majstorovi projekti i nacrti za Krk, Omišalj, Senj, Karlobag i Rijeku." *Ars Adriatica* 9 (2019): 107–132.
- Tulić, Damir, and Mario Pintarić. "Antonio Michelazzi i Francesco Cabianca. Nova djela u Italiji i Hrvatskoj." *Ars Adriatica* 10 (2020): 141–164.
- Valenčić, Vlado. "Ljubljansko stavbarstvo v prvi polovici 19. stoletja." *Kronika (Ljubljana)* XVII, 2 (1969): 72–84.
- Vrhovac, Maksimilijan. *Dnevnik. Diarium, svezak 1 (1801 – 1809.)*, latinski tekst pripremili, na hrvatski preveli te komentar i kazala sastavili: Metod Hrg i Josip Kolanović, uredio Dragutin Pavličević. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Sveučilišna naklada Liber, ČGP Delo – OOUR Globus, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1987.
- Vrhovac, Maksimilijan. *Dnevnik. Diarium, svezak 2 (1810. – 1815.)*, latinski tekst preveli na hrvatski jezik i bilješkama popratili Metod Hrg i Josip Kolanović. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest, Zavod za hrvatsku povijest, 2017.
- Weiss, Karl. *Der Dom zu Agram*. Wien: Aus der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1860.
- Wurzbach von, Constantin. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*, VI. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1860.
- Zajec, Vlasta. "Štukomramorni oltari u sjevernoj Hrvatskoj." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 35 (2011): 177–194.
- Zajec, Vlasta. "Izveštaji Artura Schneidera i fotografijski arhiv kao izvori za proučavanje nekadašnjih oltara zagrebačke

katedrale." In *Artur Schneider 1879. – 1946.*, edited by Ljerka Dulibić, 191–259. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2016.

- Žmegač, Andrej. "Dvorac Golubovec." In *Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura spomen-obilježja* (Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4), edited by Ivanka Reberski. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, 2008, 163–166.
- Žmegač, Andrej. "Nekoliko uvodnih opaski o klasicističkoj arhitekturi." In *Klasicizam u Hrvatskoj*, edited by Irena Kraševac, 43–52. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016.

ARCHIVAL SOURCES

- Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Protokol 23, *Acta Originalia S. Visitationis Canonicae Cathedralis Ecclesiae, & Capituli Zagrabiensis nec non Collegii Praebendariorum Chori eiusdem Ecclesiae, Volumen Primum* (dalje: *Acta Originalia S. Visitationis*).
- NAZ, Protokol 23, *Decreta Visitationis Canonicae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis, Eiusdemque Cleri, publicata Anno MDCCXCIV. [1794.]*
- NAZ, *Acta ecclesiae metropolitanae* (dalje: AEM), fasc. IX., nr. 23, *Conto. Per le restaurazioni fate in due finestre nel presbiterio, e una nella chiesa del Rispetabile capitolo di Zagabria.*
- NAZ, AEM, fasc. XX., nr. 8 *Conto. Delle giornate impiegate p[er] il lavoro delle due orchestre sopra il corro nella veneranda chiesa catedralle di questo Rispetabile capitolo di Zagabria, fori dei miei contratti*; nr. 31 *Conto*; nr. 38 *Quietanza*; s. n. *Quietanza*; nr. 80 *Quietantia*; nr. 101, *Calcolo. Per far diversi lavori nella veneranda chiesa cattedrale di questa Rispetabile capitolo di Zagabria*; nr. 103 *Calcolo! Per far diversi lavori, nella veneranda chiesa catedralle di questo Rispetabile capitolo di Zagabria*; nr. 102 *Conto. De lavori nella veneranda chiesa catedralle di questo Rispetabile capitolo di Zagabria, non compresi nei contratti*; nr. 104 *Contratto! Per li lavori accordati da farsi nella veneranda chiesa catedralle di questo Rispetabile capitolo di Zagabria*; nr. 105 *Conto. De lavori fatti nella veneranda chiesa catedralle di questo Rispetabile capitolo, non compresi nei passati contratti.*
- NAZ, AEM, fasc. XXII., *Decretae Sacrae Visitationis Canonicae Auctoritate Excellentissimi, Illustrissimi, ac Reverendissimi in Christo Patris, et Domini Maximiliani Verhovacz Divina Providentia Episcopi Zagrabiensis Beatae Mariae Virginis de Pokupszka Abbatis, Incltyi Comitatus de Berzencze Supremi ac Perpetui Comititis, Sacrae Caesareae, et Regio-Apostolicae Maiestatis Actualis Intimi Status Consiliarii. Edita, et Publicata Anno 1794. Republicata vero Anno 1800. Pro Cathedrali Ecclesia Zagrabiensis.*
- NAZ, *Epistolae missiles originales ad episcopos Zagrabienses* (Maximilianus Vrhovac).
- NAZ, Ljudevit Ivančan, *Podatci o zagrebačkim kanonicima*, sv. III., tipkopi.
- Zagreb, Riznica katedrale, Antun Ivandija, *Inventar Riznice zagrebačke katedrale*, III. dio, V. svezak (Zagreb, 1989.), tipkopi.
- Zagreb, Riznica katedrale, Dokumenti i nacrti, N1, Franjo Klobučarić, *Iconographia Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis Sancto Stephano Regi Hungariae dicata*, 1792. – 1794.; N1/3, *Delineatio Ecclesiae Cathedralis Zagrabiensi prouti extitit cum medio Choro.*

SUMMARY

Between Baroque and (Neo)Gothic: Andrea Menini and the Renovation of Zagreb Cathedral around 1800

This study expands on the known contributions of Friulian architect Andrea Menini in Rijeka (the restoration of the Sugar Refinery Palace after the 1785 fire), Ljubljana (the Friedl-Rechar Palace, 1794; a marketplace design), and Zagreb (an unrealized design for the cathedral's main altar, ca. 1800) by documenting his work on the interior renovation of Zagreb Cathedral from 1799 to 1801. These efforts focused on reconfiguring the presbytery, beginning with the demolition of the choir screen's central section and the relocation of the Altar of the Holy Cross, as mandated by Bishop Maksimilijan Vrhovac's 1794 canonical visitation decree. The project was overseen by Canon Emerik Karlo Raffay, acting cathedral custodian, with Menini's collaborators including *Mistro* Carlo Brignoni, Zuane Canciano, Antonio Berton, and Giuseppe Bernek. As part of the presbytery's redesign, Menini repositioned older marble altars — the Last Supper and St. Luke (1703) — and a 1699 marble balustrade, which he augmented with additional balusters modeled on the originals. He leveled and repaved the sanctuary and the side chapels (apses) of St. Ladislaus and the Blessed Virgin Mary. Menini also modified the remaining choir screen sections in front of these chapels by widening their passages, finishing them with pointed Neo-Gothic arches, and reinforcing their lateral parts with similarly styled arches, above which he built two choir galleries. Among other minor works, Menini constructed a new chapel in the cathedral's north aisle, into which the Baroque marble altar of St. Michael the Archangel (1726), previously free-standing at the central nave's entrance, was relocated. He also remodeled an existing south aisle chapel housing the 1756 Baroque Altar of the Holy Cross by adding new windows with pointed arches and circular oculi, echoing the Gothic openings of the cathedral's central apse. Additionally, Menini created new marble altars dedicated to St. Dorothea and the Ten Thousand Martyrs (now lost) and marble mensae for the altars of St. Paul and All Saints. The superstructures of these latter two altars, now preserved in St. Peter's parish church on Vlaška Street, Zagreb, are also attributed to him. Although most of these works were lost during the cathedral's major reconstruction following the 1880 earthquake, their reconstruction — based on archival documents and historical photographs — reveals that, alongside preserved Baroque altar ensembles and modest Classicist interventions, early Neo-Gothic design elements were introduced into the Zagreb context.

Dr. sc. DANKO ŠOUREK diplomirao je povijest umjetnosti i arheologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (2005.), gdje je 2012. godine obranio doktorski rad s temom *Mramorna skulptura i altaristika XVII. i XVIII. na području Rijeke i Hrvatskoga primorja*.

DANKO ŠOUREK, PhD graduated Art History and Archaeology at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb in 2005. He received his PhD at the same university in 2012 with the thesis *Marble sculpture and altars in 17th and 18th century in Rijeka and Hrvatsko primorje*.